

NASZA SZKOŁA - SZKOŁĄ DEMOKRACJI

Jak stworzyć i realizować szkolny program edukacji obywatelskiej

PRZEWODNIK METODYCZNY „MŁODZI GŁOSUJĄ+”

Warszawa 2020

Autorki i autorzy: zespół „Młodzi głosują+”

Redakcja i korekta: Agata Jankowska

Projekt i skład graficzny: Marek Łomacz

Warszawa 2020

Program:

Projekt realizowany przez:

Partner projektu:

Program „Młodzi głosują+” jest realizowany w ramach projektu nr POWR.03.01.00-00-T065/18 pt. „Aktywizacja społeczna i obywatelska młodych ludzi w zakresie rozwijania kompetencji kluczowych”, zwanym dalej Projektem. Projekt jest współfinansowany ze środków Unii Europejskiej w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego, Program Operacyjny Wiedza Edukacja Rozwój, Priorytet III: Szkolnictwo wyższe dla gospodarki i rozwoju, Działanie 3.1 Kompetencje w szkolnictwie wyższym.

SPIS TREŚCI

I. ZAMIAST WSTĘPU WAŻNY TEKST O UCZESTNICTWIE POLITYCZNYM	3
Obywatelskie zachowania młodych	5
Socjalizacja polityczna	6
Edukacja obywatelska w szkołach	6
II. WPROWADZENIE	8
III. KRÓTKO O KOMPETENCJACH KLUCZOWYCH	9
Kompetencje w zakresie rozumienia i tworzenia informacji	10
Kompetencje cyfrowe.	10
Kompetencje osobiste, społeczne i w zakresie umiejętności uczenia się	10
Kompetencje obywatelskie	11
Kompetencje w zakresie przedsiębiorczości.	11
IV. EDUKACJA OBYWATELSKA – TEMATYKA	12
V. KONTEKST PRAWNO-ORGANIZACYJNY SZKOŁY	13
Podstawa programowa kształcenia ogólnego	13
Program profilaktyczno-wychowawczy	20
VI. EDUKACJA OBYWATELSKA JAKO ZADANIE CAŁEJ SZKOŁY	21
Edukacja o polityce	22
Edukacja wyborcza	22
Edukacja o samorządności uczniów	23
Edukacja medialna.	24
VII. WYBRANE METODY I TECHNIKI UCZENIA	25
Uczenie (się) we współpracy – współdziałająca grupa	26
Uczenie się przez działanie – lokalny projekt obywatelski	28
Komunikowanie się i rozmawianie – dyskusje, debaty, techniki partycypacyjne i inne metody.	29
VIII. SZKOLNY PROGRAM EDUKACJI OBYWATELSKIEJ – KROK PO KROKU	35
Misja szkoły – rozmowy o wartościach	36
Diagnoza zasobów szkoły – poziomy Diltsa	38
Czy moja szkoła włącza, wzmacnia i daje poczucie wpływu wszystkim uczniom i uczennicom?	42
Młody obywatel i młoda obywatelka – model absolwenta i absolwentki naszej szkoły?	44
Wspólne wyznaczanie działań – <i>Open Space</i>	45
Wdrażamy program edukacji obywatelskiej – zespoły zadaniowe	45
Wdrażamy program edukacji obywatelskiej – spotkania grup współdziałających.	48
BIBLIOGRAFIA	53

Demokracja wymaga aktywności obywateli, ponieważ to przez dyskusję, powszechne zaangażowanie ludzi oraz zainteresowanie polityką cele społeczne powinny być definiowane i wprowadzane w życie. Bez zaangażowania obywateli w ten proces demokracja pozbawiona jest zarówno legitymizacji, jak i swej inspirującej siły.

(Dalton 2002:32)

I. ZAMIAST WSTĘPU WAŻNY TEKST O UCZESTNICTWIE POLITYCZNYM

(Marta Żerkowska-Balas, Uniwersytet SWPS)

Badacze są zgodni, że **jednym z kluczowych elementów demokracji, a zarazem warunkiem koniecznym jej istnienia jest uczestnictwo polityczne obywateli i obywaterek** (Dahl 1989/1995, Lijphart 1997, Dahl 1998/2000). Może ono przyjmować różne formy, choć najpopularniejszą jest udział w wyborach. Tradycyjny podział obejmuje partycypację konwencjonalną (działania takie jak uczestnictwo wyborcze, udział w referendach, obywatelska inicjatywa ustawodawcza, skarga konstytucyjna), niekonwencjonalną (petycje, strajki, manifestacje, okupacja budynków, nieposłuszeństwo obywatelskie) oraz symboliczną (rytualną, mającą znaczenie dla legitymizacji systemu politycznego). Alternatywna definicja partycypacji odwołuje się do elementów takich jak przywództwo krajowe i lokalne, działalność w roli członka organizacji i nieformalne „przywództwo opinii” (Lipset 1960/1995:191-192). Ta definicja wydaje się lepiej odzwierciedlać możliwości partycypacji funkcjonujące we współczesnym świecie, gdzie część działań obywatelskich przeniosła się do mediów społecznościowych czy szerzej – do Internetu.

Partycypacja daje nie tylko możliwość wyboru reprezentantów i reprezentantek, którzy będą podejmować decyzje polityczne. Jest też najlepszą formą komunikacji pomiędzy obywatelami i obywatelkami a władzą. Daje obywatelom i obywatelkom możliwość kontrolowania i wpływania na decyzje władzy. Uczestnictwo ma również inne pozytywne skutki. Jak pisze Ewa Anduiza Perea: „Partycypacja zmienia ignorantów w ekspertów, sprawiając, że ludzie czują się bardziej wydajni i zainteresowani, podnosząc poziom edukacji politycznej i redukując uczucie alienacji i apatii wobec systemu politycznego” (1999:5).

Mimo iż skłonność do angażowania się w różnego rodzaju aktywności obywatelskie w Polsce rośnie (wskazują to chociażby dane CBOS¹, zawarte w tabeli 1.), działalność związana ze sferą polityczną wciąż cieszy się najmniejszym zainteresowaniem obywateli i obywaterek. Podczas gdy do przekazywania pieniędzy czy rzeczy na cele dobroczynne przyznaje się w 2018 r. odpowiednio 74% i 62% Polek i Polaków, udział w strajku lub demonstracji deklaruje zaledwie 6%.

Tabela 1. Sytuacje, w których badani przynajmniej raz uczestniczyli/-ły w danym roku.

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Przekazanie pieniędzy na cele dobroczynne	54%	49%	62%	62%	60%	64%	64%	64%	64%	71%	74%
Przekazanie rzeczy, np. ubrań, książek, na cele dobroczynne	40%	37%	46%	45%	52%	57%	56%	58%	59%	62%	62%
Przeznaczenie własnej pracy, usług na cele dobroczynne	15%	12%	16%	15%	17%	17%	22%	16%	20%	25%	21%
Praca w charakterze wolontariusza/-ki	5%	6%	6%	5%	5%	5%	8%	6%	6%	8%	7%
Udział w strajku lub demonstracji	3%	2%	1%	2%	1%	3%	3%	4%	6%	7%	6%

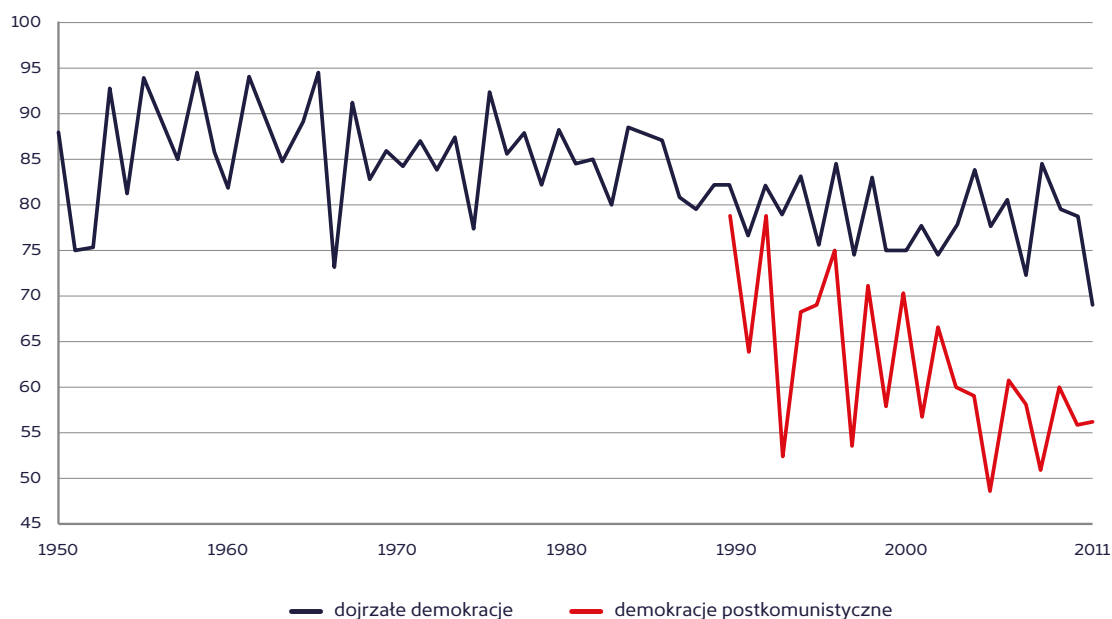
Źródło: Bożewicz 2019.

1 Więcej danych dotyczących aktywności obywatelskiej Polek i Polaków znajduje się w raporcie CBOS *Aktywność Polaków w organizacjach obywatelskich* (Boguszewski 2018) oraz *Aktywności i doświadczenia Polaków w 2018 roku* (Bożewicz 2019).

Przyczyną niechęci do angażowania się w politykę jest fakt, że sfera ta jest uważana za brudną i niewartą zainteresowania, a politycy – za nieuczciwych, niegodnych zaufania i działających wyłącznie we własnym interesie (Jasiewicz-Betkiewicz i in. 2018).

O niechęci do polityki świadczy także malejąca na całym świecie frekwencja wyborcza. Wykres średniej frekwencji wyborczej w wybranych demokracjach europejskich² (rysunek 1.) pokazuje wyraźny trend spadkowy zarówno w dojrzałych jak i nowych demokracjach. Fakt ten wydaje się szczególnie niepokojący, ponieważ to właśnie udział w głosowaniu uznawany jest za najpowszechniejszą, najłatwiej dostępną formę uczestnictwa i wyrazu poparcia dla władzy. Formę, która powinna zapewniać jednakowy udział wszystkich grup społecznych w życiu publicznym i politycznym kraju. Tymczasem niska frekwencja wyborcza oraz niższy poziom innego rodzaju aktywności obywatelskich łączą się z nierównościami społecznymi (i co za tym idzie – z nierównym wpływem politycznym różnych grup społecznych) i brakiem legitymizacji władz (obywatele traktują absencję jako wyraz protestu przeciwko elitom politycznym).

Rysunek 1. Średnia frekwencja wyborcza w wybranych demokracjach europejskich w latach 1950-2011.

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych IDEA.

Skłonność do uczestnictwa obywatelskiego uzależniona jest od szeregu czynników natury indywidualnej: wpływają na nią między innymi wiek, wykształcenie i status społeczny (osoby najmłodsze i najstarsze, słabiej wykształcone oraz o znajdujące się na niższych szczeblach drabiny społecznej

² Wykres przedstawia średnią frekwencję wyborczą w wybranych dojrzałych demokracjach europejskich (linia ciągła): w Austrii, Belgii, Danii, Finlandii, Francji, Niemczech, Grecji, Holandii, Irlandii, Islandii, Lichtensteinie, Luksemburgu, Malcie, Norwegii, Szwajcarii, Szwecji, Wielkiej Brytanii i Włoszech oraz w wybranych demokracjach postkomunistycznych (linia przerywana): Bułgarii, Chorwacji, Czechach, Estonii, Polsce, Rumunii, Słowacji, Słowenii i na Węgrzech.

rzadziej angażują się w aktywności obywatelskie – Anduiza Perea 1999, Cześnik 2007). Szczególną grupą wydają się młodzi ludzie, których poziom uczestnictwa jest niższy niż w innych grupach wiekowych, jednocześnie przyczyny niższego poziomu partycypacji dają szansę na zmianę tej sytuacji.

Obywatelskie zachowania młodych

Badania pokazują, że młodzi obywatele i obywatelki są pasywni, wyobcowani z systemu politycznego i zbuntowani, co ma poważne konsekwencje dla funkcjonowania demokracji. Młodzież nie lubi polityki, objawia się to wspomnianym już niskim poziomem partycypacji lub partycypacją o charakterze spontanicznego protestu. Przykładem tej drugiej aktywności może być głosowanie na partie antyestablishmentowe czy partie protestu (przez wiele lat największym poparciem młodych cieszyły się ugrupowania Janusza Korwina-Mikkego, młodzi popierali też Kukiz'15) albo protesty dotyczące spraw uznanych przez młodych za ważne (protesty przeciw ACTA czy protesty oburzonej młodzieży w Hiszpanii, Grecji, Nowym Jorku, Warszawie, Moskwie czy Bukareszcie). W efekcie interesy młodych ludzi są słabo reprezentowane w mainstreamowej polityce (Henn, Foard 2012, 2014, O'Toole 2015). Nie są również atrakcyjnym celem dla polityków, którzy nie kierują do nich swoich propozycji programowych.

Jakie są przyczyny niskiego zaangażowania młodych? Najbardziej wpływową teorią wyjaśniającą niską skłonność do politycznego uczestnictwa młodych jest teoria cyklu życiowego, zgodnie z którą młodzi ludzie stawiają na pierwszym miejscu problemy związane z wchodzeniem w dorosłość, takie jak edukacja, zakładanie rodziny, kariera zawodowa itp. Potwierdzają to liczne badania, z których wynika, że młodzi, którzy założyli rodzinę i znaleźli pracę wykazują większą skłonność do głosowania (Strate et al., 1989; Jankowski and Strate, 1995, Gerros 2007).

Teoria cyklu życiowego dzieli ludzi na grupy wiekowe według wspólnych dla wszystkich przedstawicieli i przedstawicielek danego społeczeństwa etapów, takich jak młodość, dojrzewanie, średni wiek i wiek stary. Każdy z tych etapów stawia przed jednostką inne wyzwania (Gerros 2007).

Młodzi ludzie dopiero wchodzą w dorosłe życie, muszą zakończyć edukację, odnaleźć się na rynku pracy, założyć rodzinę, osiedlić się. Zajmując się tymi kwestiami, nie mają przestrzeni na zajmowanie się polityką. Dopiero kiedy mają za sobą tak zwane momenty przejścia (osiedlenie się, małżeństwo, posiadanie własnego mieszkania/domu; znalezienie pracy, zakończenie edukacji – Goerres 2007) są bardziej skłonni do uczestnictwa w polityce.

Proces wchodzenia w dorosłość i przechodzenie wspomnianych momentów przejścia w ciągu ostatnich kilkunastu czy kilkudziesięciu lat opóźnia się, tym samym opóźnia się też proces nabywania predyspozycji czy kompetencji obywatelskich. Brak tego rodzaju zasobów utrudnia, a czasem wręcz uniemożliwia uczestnictwo w polityce. Dobrym przykładem ilustrującym tę zależność jest głosowanie. Wielu młodych to osoby głosujące po raz pierwszy, dla których koszty głosowania są większe, bowiem napotykają oni na różne trudności, związane z nową sytuacją. Zwykle nie wiedzą, gdzie znajdują się lokale wyborcze, nie orientują się w procedurach, nie znają kandydatów lub kandydatek ani kluczowych kwestii kampanii (Plutzer 2002, Lau 2003, Goerres 2007).

Na skłonność do aktywności obywatelskiej wpływają także predyspozycje psychologiczne i postawy społeczne: zainteresowanie polityką, wiedza o polityce, wyrobienie polityczne, poczucie politycznego sprawstwa i poczucie obowiązku obywatelskiego (Blais 2000, Skarżyńska 2002). Te ostat-

nie kształtują się przede wszystkim **w procesie socjalizacji politycznej**, ale na ich rozwój wpływa także angażowanie się w różnego rodzaju aktywności obywatelskie. Zaangażowanie obywatelskie powoduje nie tylko zwiększenie wspomnianych zasobów, ale może skutkować także wykształceniem nawyku – na przykład nawyku głosowania.

Podsumowując, głównymi czynnikami, które osłabiają zainteresowanie młodych aktywnością obywatelską, są przede wszystkim brak zasobów ułatwiających głosowanie i brak wykształconych nawyków uczestnictwa. **Remedium w obu przypadkach wydaje się wczesna socjalizacja polityczna.**

Socjalizacja polityczna

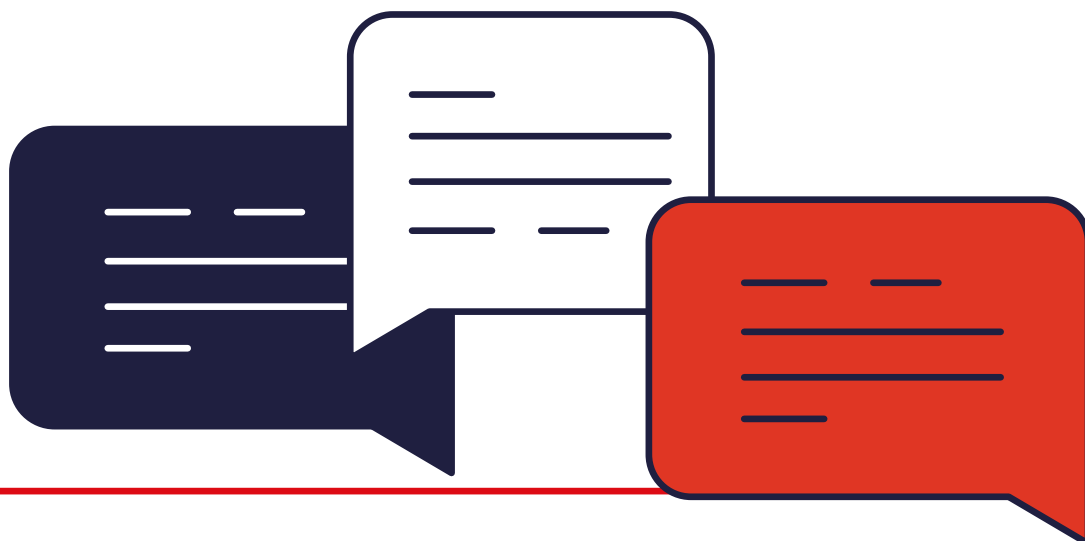
Socjalizacja polityczna definiowana jest jako proces przekazywania kultury politycznej kolejnym pokoleniom obywateli (Almond, Verba 1963), w którym kluczową rolę odgrywają: rodzina, grupa rówieśnicza, szkoła, dobrowolne stowarzyszenia i media (Amna 2012). Jest to proces, który zaczyna się w momencie pierwszego zetknięcia ze sferą polityczną i trwa z różnym natężeniem przez całe życie. Zapewnienie odpowiedniej ścieżki socjalizacji politycznej przy współudziale wszystkich aktorów biorących udział w tym procesie wydaje się kluczem do efektywnej aktywizacji młodych.

Badania pokazują, że bardzo dużą rolę w procesie kształtowania postaw odgrywa rodzina. Dziecko naśladuje rodziców w wielu dziedzinach. Od nich przejmuje także poglądy na kluczowe tematy takie jak gospodarka, prawa obywatelskie, sprawy zagraniczne, jednak postawy polityczne dzieci mogą różnić się od postaw rodziców (Teddin 1974). Niemniej, dzieci pochodzące z rodzin aktywnych w sferze obywatelskiej (lub chociażby głosujących), zainteresowanych polityką czy szerzej, sprawami publicznymi, działających w różnego rodzaju organizacjach, wykazują się większym zaangażowaniem obywatelskim i poczuciem obywatelskiego obowiązku. Znacznie mniejszą rolę w tym procesie odgrywają rówieśnicy, którzy także są słabiej zaangażowani obywatelsko – nie są więc w stanie przekonać innych do aktywności obywatelskiej czy głosowania.

Spośród wszystkich wymienionych instytucji to szkoła wydaje się mieć największy wpływ na kształtowanie demokratycznych postaw (Print 2007, Dassoneville i in. 2012). Badania potwierdzają, że udział w szkolnych projektach edukacyjnych jest jednym z lepszych predyktorów obywatelskiego zaangażowania w przyszłości (Niemi i Junn 1998). Co więcej, wpływ tego rodzaju działań jest długotrwały, utrzymuje się także w dorosłym życiu (Hooghe, Wilkenfeld 2007). Z tego powodu niezwykle ważne jest angażowanie się szkół i nauczycieli w edukację obywatelską.

Edukacja obywatelska w szkołach

Niski poziom partycypacji obywatelskiej młodych jest problemem, z którym borykają się niemal wszystkie demokracje na świecie. Stawanie się obywatelem lub obywatelką jest procesem zależności ścieżkowej (*path-dependency*) – postawa jednostki wobec polityki będzie zależała od tego, jakie rozwiązania jednostka wybiera podczas procesu socjalizacji. Oznacza to, że **odpowiednia socjalizacja w młodym wieku przełoży się na wyższy poziom aktywności w późniejszych etapach życia**. Dlatego edukacja i aktywizacja obywatelska tej grupy jest ogromną szansą i dużym wyzwaniem razem.

EDUKACJA OBYWATELSKA to zestaw działań, *zapewniających środki ułatwiające włączenie młodych ludzi do systemu politycznego, pomagając im zrozumieć złożoność politycznego świata i tym samym wzmocnić demokrację* (Kissby i Sloam 2014: 52-52). Działania te powinny:

- wyposażyć uczniów i uczennice w wiedzę i umiejętności umożliwiające rozumienie politycznych koncepcji, lokalnych, regionalnych, krajowych i międzynarodowych procesów i instytucji;
- rozwijać u uczniów i uczennic umiejętności umożliwiające im zaangażowanie w proces podejmowania decyzji, rozwijać krytyczne myślenie, umiejętność debatowania i uczestniczenia w obywatelskiej i politycznej aktywności;
- zaszczepić w uczniach i uczennicach wartości, które zwiększą szanse ich zaangażowania w demokrację (Kissby i Sloam 2014:53).

Szczególnie efektywne w tym procesie okazują się działania wychodzące poza program szkolny i postawę programową, wspierane jednak przez nauczycieli i nauczycielki. Jako przykład takich działań można podać debaty, różnego rodzaju kluby polityczne czy lokalne organizacje młodzieżowe (Ganville 1999). Znakomitym sposobem socjalizowania młodych ludzi do aktywności obywatelskiej jest też *service learning* (uczenie przez działanie), które pozwala wykorzystać wiedzę zdobytą w procesie tradycyjnej edukacji do zaplanowania i realizacji działań obywatelskich w prawdziwym świecie (na przykład w szkole czy w społeczności lokalnej – Birdwell i in. 2013, Brown 2011). Przykładem takiego projektu jest brytyjski program National Citizen Service (Birdwell i in. 2013) i australijski Discovering Democracy (Reichert 2016, Heggart i in. 2018).

II. WPROWADZENIE

Prezentowany poradnik powstał w ramach projektu „Aktywizacja społeczna i obywatelska młodych ludzi w zakresie rozwijania kompetencji kluczowych”, realizowanego przez Uniwersytet SWPS w partnerstwie z Fundacją Centrum Edukacji Obywatelskiej w latach 2018–2022. Celem głównym projektu było wzmocnienie – w ramach edukacji szkolnej – **postaw obywatelskich** młodzieży w wieku 14–19 lat poprzez:

- zwiększenie jej świadomości praw i obowiązków, wynikających z funkcjonowania we wspólnocie państwowej (**edukacja o polityce i edukacja wyborcza; edukacja o samorządzie uczniowskim**);
- rozwój umiejętności związanych ze zdobywaniem i krytycznym przetwarzaniem informacji oraz wykorzystaniem ich w procesie komunikacji (**edukacja medialna**);
- rozwijanie umiejętności funkcjonowania w różnych grupach społecznych (**uczenie we współpracy; komunikacja i współpraca w grupie**);
- rozwijanie aktywności społecznej, zaangażowania w sprawy wspólnoty (**uczenie się przez działanie; lokalne projekty obywatelskie**);
- rozwijanie kompetencji kluczowych, które przełożą się na pomyślne funkcjonowanie młodych obywateli i obywaterek w społeczeństwie i na rynku pracy (**kompetencje obywatelskie; kompetencje osobiste, społeczne i uczenia się; kompetencje przedsiębiorczości; kompetencje cyfrowe; kompetencje w zakresie rozumienia i tworzenia informacji**).

Wypracowane w projekcie działania dotyczyły obszarów tematycznych, które w jakimś stopniu obecne są w **podstawach programowych kształcenia ogólnego** poszczególnych przedmiotów (np. wiedzy o społeczeństwie, języka polskiego, etyki, podstaw przedsiębiorczości, informatyki itp.) zarówno na poziomie celów ogólnych kształcenia, jak i treści szczegółowych i/lub należą **do ogólnych zadań wychowawczych szkoły**. Ich realizacja odbywa się najczęściej podczas tradycyjnych lekcji, może jednak (a nawet powinna) być powiązana z całościowym doświadczeniem edukacyjnym ucznia/uczenicy, obejmującym różne obszary funkcjonowania szkoły i szkolnej społeczności.

Nie zajmując się tymi pierwszymi (w dalszej części poradnika odsyłamy do konkretnych zapisów podstawy programowej kształcenia ogólnego szkoły podstawowej i ponadpodstawowej – poziom podstawowy), chcielibyśmy poprzez odpowiedni sposób prezentacji narzędzi, metod i strategii wesprzeć **całą szkołę** (nauczycieli/nauczycielki, wychowawców/wychowawczynie, rodziców i uczniów/uczenice) w planowaniu i realizacji efektywnych **procesów edukacyjnych**, w których szczególną wagę przykłada się do szeroko rozumianej **edukacji obywatelskiej**.

W kolejnych rozdziałach poradnika definiujemy:

kompetencje kluczowe	obywatelskie; osobiste, społeczne i uczenia się; cyfrowe; w zakresie rozumienia i tworzenia informacji; przedsiębiorczości;
bloki tematyczne	edukacja o samorządzie, edukacja o polityce, edukacja wyborcza, edukacja medialna;
strategie/metody uczenia	uczenie przez doświadczenie – lokalny projekt obywatelski; uczenie się we współpracy – grupa współpracująca; komunikowanie się i rozmawianie – dyskusje i debaty, techniki partycypacyjne oraz inne metody wspierające proces wychowawczy,

Proponujemy także **model działania**, który może być pomocny w zainicjowaniu, zaplanowaniu i wdrożeniu ogólnoszkolnego **programu edukacji obywatelskiej**, rozumianego jako proces międzyprzedmiotowy, interdyscyplinarny, zespołowy oraz włączający i usamodzielniający uczniów w uczeniu się.

W modelu tym skupiamy się przede wszystkim na sposobie współpracy (krok po kroku) nauczycieli i nauczycielek podczas wprowadzania zmiany dotychczasowych praktyk szkolnych. Staramy się też odsyłać do konkretnych narzędzi bezpośredniej pracy z uczniem/uczennicą, zwłaszcza takich, które mogą być wykorzystywane w pozaprzedmiotowej przestrzeni edukacyjnej.

W związku z tym, że projekt, w ramach którego powstawał poradnik, realizowany był w powiązaniu naukowego *know-how* Uniwersytetu SWPS z wieloletnim doświadczeniem Centrum Edukacji Obywatelskiej, część niniejszej publikacji stanowią odwołania do już wypracowanych i sprawdzonych materiałów udostępnianych na stronie www.ceo.org.pl. Na nowo porządkujemy nasze doświadczenie w zakresie wspierania szkół w edukacji obywatelskiej, tak by mogły w nich zachodzić pożądane, budowane na porozumieniu i współpracy procesy zmieniające szkołę w miejsce **praktycznej edukacji obywatelskiej** – w **szkołę demokracji/szkołę obywatelską**.

III. KRÓTKO O KOMPETENCJACH KLUCZOWYCH³

Ważnym kontekstem poradnika są **kompetencje kluczowe**, traktowane jako wspólny kierunek działań edukacyjnych i wychowawczych nie tylko szkoły, ale wszystkich instytucji i organizacji zajmujących się edukacją i uczeniem (się).

Rada Unii Europejskiej i Parlament Europejski zdefiniowały **kompetencje jako połączenie wiedzy, umiejętności i postaw odpowiednich do sytuacji, kompetencje kluczowe zaś jako te, których wszystkie osoby potrzebują do samorealizacji i rozwoju osobistego, bycia aktywnym obywatelem/obywatelką, do integracji społecznej i zatrudnienia**. Od 2018 r. wśród kompetencji kluczowych wymienia się:

- **kompetencje w zakresie rozumienia i tworzenia informacji,**
- kompetencje w zakresie wielojęzyczności,
- kompetencje matematyczne oraz kompetencje w zakresie nauk przyrodniczych, technologii i inżynierii,
- **kompetencje cyfrowe,**
- **kompetencje osobiste, społeczne i w zakresie umiejętności uczenia się,**
- **kompetencje obywatelskie,**
- **kompetencje w zakresie przedsiębiorczości,**
- kompetencje w zakresie świadomości i ekspresji kulturalnej.

Wszystkie **kompetencje kluczowe uważa się za jednakowo ważne** i każda z nich przyczynia się do udanego życia w społeczeństwie. Ich zakresy są ze sobą powiązane. Mogą być one jednak stosowane w różnych kontekstach i kombinacjach. W poradniku skupiamy się na tych, które są szczególnie istotne ze względu na kształtowanie postaw i umiejętności obywatelskich – **zostały one w powyższym spisie wyróżnione pogrubioną czcionką**. Kompetencje te są nie tylko niezbędne dla rozwoju osobistego, sprawnego funkcjonowania w społeczeństwie i budowania relacji, ale także mają zasadniczy wpływ na inne sfery życia, takie jak: poszukiwanie i podejmowanie pracy, obieg informacji, uczenie się, dzielenie się

³ Pierwszy zestaw kompetencji kluczowych pojawił się w Zaleceniach Rady Unii Europejskiej i Parlamentu Europejskiego w roku 2006 r. i uwzględniał: porozumiewanie się w języku ojczystym, porozumiewanie się w językach obcych, kompetencje matematyczne i podstawowe kompetencje naukowo-techniczne, kompetencje informatyczne, umiejętność uczenia się, kompetencje społeczne i obywatelskie, inicjatywność i przedsiębiorczość, świadomość i ekspresję kulturalną.

wiedzą, udział w życiu społecznym, obywatelskim i kulturowym. Od nich zależy też jakość życia publicznego, stabilność demokracji, rozwój społeczeństw, a nawet zbiorowe bezpieczeństwo⁴.

Kompetencje w zakresie rozumienia i tworzenia informacji⁵

Kompetencje te to przede wszystkim zdolności identyfikowania, rozumienia, wyrażania, tworzenia i interpretowania różnorodnych przekazów we wszystkich dziedzinach i kontekstach. Zakładają one zdolność komunikowania i porozumiewania się z innymi. Obejmują umiejętności krytycznego wykorzystywania źródeł, poszukiwania, gromadzenia i przetwarzania informacji oraz formułowania i wyrażania swoich argumentów w przekonujący sposób. Postawy w zakresie tych kompetencji obejmują: gotowość do konstruktywnego dialogu, zainteresowanie interakcją z innymi ludźmi, potrzebę używania języka w sposób odpowiedzialny społecznie.

– grupa współdziałająca – dyskusje i debaty – edukacja o polityce – edukacja medialna –

Kompetencje cyfrowe

Kompetencje cyfrowe obejmują odpowiedzialne korzystanie z technologii cyfrowych w celu uczenia się, pracy i udziału w społeczeństwie. Oznaczają umiejętności korzystania z informacji, komunikowania się i współpracy, krytycznego korzystania z mediów, tworzenia treści cyfrowych i rozwiązywania problemów. Kompetencje te mają coraz większe znaczenie w rozwoju aktywnej postawy obywatelskiej i włączenia społecznego. W zakresie postaw przejawiają się w refleksyjnym i krytycznym, a jednocześnie otwartym i perspektywicznym nastawieniu do nowych technologii.

– edukacja o polityce – edukacja wyborcza – edukacja medialna – grupa współdziałająca –

Kompetencje osobiste, społeczne i w zakresie umiejętności uczenia się

Kompetencje te to przede wszystkim zdolność do autorefleksji, skutecznego zarządzania czasem i informacjami, pracy z innymi osobami, zachowania odporności oraz zarządzania własnym uczeniem się i karierą zawodową. Obejmują zdolność radzenia sobie z niepewnością i złożonością, wspierania swojego dobrostanu fizycznego i emocjonalnego, odczuwania empatii i zarządzania konfliktami. Oznaczają znajomość zasad postępowania i porozumiewania się w różnych środowiskach (okazywanie tolerancji, wyrażanie i rozumienie różnych punktów widzenia) oraz zdolność do pracy zespołowej i negocjowania.

Kompetencje te opierają się na pozytywnej postawie wobec własnego dobrostanu osobistego, społecznego i fizycznego oraz uczenia się przez całe życie. Opierają się na współpracy, asertywności i prawości, poszanowaniu różnorodności innych osób i ich potrzeb oraz gotowości do pokonywania uprzedzeń i osiągania kompromisu. Obejmują gotowość do rozwiązywania problemów i chęć wykorzystywania wcześniejszych doświadczeń życiowych w dalszym uczeniu się.

– grupa współdziałająca – lokalny projekt obywatelski – edukacja o polityce – dyskusje i debaty –

⁴ *Model edukacji medialnej, informacyjnej i cyfrowej* (red. Alicja Pacewicz, Grzegorz Ptaszek), Warszawa-Kraków 2019.

⁵ Wszystkie opisy kompetencji opracowano na podstawie Zalecenia Rady z dnia 22 maja 2018 r. w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018H0604\(01\)&from=en](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018H0604(01)&from=en) [dostęp 27.09.2019].

Kompetencje obywatelskie

Kompetencje obywatelskie to zdolność do odpowiedzialnego obywatelskiego oraz pełnego uczestnictwa w życiu społecznym przy zrozumieniu struktur społecznych, gospodarczych, prawnych i politycznych oraz zrozumieniu i krytycznym odbiorze tradycyjnych i nowych form mediów, a także znajomości ich roli w demokratycznych społeczeństwach.

Umiejętności odnoszą się do zdolności skutecznego angażowania się, wraz z innymi ludźmi, na rzecz wspólnego lub publicznego interesu, w tym na rzecz zrównoważonego rozwoju społeczeństwa. Obejmują krytyczne myślenie i całościowe rozwiązywanie problemów, umiejętność formułowania argumentów oraz konstruktywnego uczestnictwa w działaniach społeczności i procesach podejmowania decyzji na wszystkich szczeblach.

Fundamentem jest poszanowanie praw człowieka jako podstawy demokracji oraz dążenie do przewyższania uprzedzeń i osiągnięcia kompromisów tam, gdzie to potrzebne oraz zapewniania sprawiedliwości społecznej i uczciwości.

**– grupa współdziałająca – lokalny projekt obywatelski – edukacja o polityce –
– edukacja o samorządzie – edukacja wyborcza – edukacja medialna – dyskusje i debaty –**

Kompetencje w zakresie przedsiębiorczości

Kompetencje w zakresie przedsiębiorczości to między innymi zdolność wykorzystywania szans i pomysłów oraz przekształcania ich w wartość dla innych osób. Przedsiębiorczość opiera się na kreatywności, krytycznym myśleniu i rozwiązywaniu problemów. Podejmowaniu inicjatywy, wytrwałości oraz zdolności do wspólnego działania.

Umiejętności te obejmują zdolność pracy samodzielnej i zespołowej oraz mobilizowanie zasobów. Kluczowe znaczenie ma umiejętność skutecznego komunikowania się i negocjowania z innymi osobami, a także – radzenia sobie z dwuznacznością i ryzykiem jako elementami procesu podejmowania świadomych decyzji.

Postawa przedsiębiorcza charakteryzuje się zmysłem inicjatywy i poczuciem sprawczości, proaktywnością, otwartością na przyszłość, odwagą i wytrwałością w dążeniu do celów. Obejmuje pragnienie motywowania innych osób i docenianie ich pomysłów. Odczuwanie empatii i troskę o innych ludzi i świat, a także przyjmowanie odpowiedzialności i postaw etycznych w całym procesie.

– grupa współdziałająca – lokalny projekt obywatelski –

IV. EDUKACJA OBYWATELSKA – TEMATYKA

Edukacja obywatelska obejmuje wiele zagadnień – w projekcie (a więc i w poradniku) skupiliśmy się zarówno na tych, które w całościowym szkolnym doświadczeniu edukacyjnym są szczególnie istotne, jak i na takich, które są mocno powiązane ze wskazanymi wcześniej kompetencjami kluczowymi: obywatelskimi; osobistymi, społecznymi i uczenia się; rozumienia i tworzenia informacji; cyfrowymi oraz przedsiębiorczości. Wskazujemy je w tabeli poniżej.

WŁADZA I OBYWATEL/-KA: specyfika i kompetencje władzy na różnych poziomach (lokalnym, krajowym i europejskim); wpływ poszczególnych poziomów władzy na życie obywateli i obywaterek; wpływ obywateli i obywaterek na władzę i społeczeństwo – teoria i praktyka; demokracja bezpośrednia; prawa człowieka/obywatela/-ki i ich obowiązki (w tym prawa wyborcze); formy aktywności obywatelskiej; aktywność obywatelska młodzieży

WYBORY: system wyborczy (proporcjonalny i większościowy) i jego konsekwencje; prawa wyborcze – znaczenie głosowania; przyczyny absencji wyborczej w różnych grupach społecznych; rodzaje kampanii profrekwencyjnych; kontekst polityczny wyborów i aktualna scena polityczna; świadome podejmowanie decyzji wyborczych (obietnice wyborcze, kampania wyborcza, preferencje polityczne)

WPROWADZENIE DO ZADAŃ PRAKTYCZNYCH: diagnoza potrzeb społecznych; organizacja i prowadzenie wyborów w szkołach (w tym organizacja wyborów do samorządu uczniowskiego); organizacja i prowadzenie kampanii profrekwencyjnych; organizacja i prowadzenie projektów obywatelskich; praca projektowa (od sformułowania celu, poprzez planowanie, realizację i prezentację, a także podsumowanie); zarządzanie grupą, przywództwo, praca zespołowa, podejmowanie decyzji w grupie, rozwiązywanie konfliktów, pozyskiwanie sojuszników; organizacja debat

OBYWATEL I MEDIA: pluralizm mediów; rodzaje mediów (tradycyjne, internetowe, społecznościowe); wpływ mediów na politykę; świadome korzystanie z mediów: poszukiwanie informacji; ocena jakości informacji; krytyczne przetwarzanie informacji; zagrożenia związane z korzystaniem z mediów (bańki informacyjne, *fake news*); wykorzystanie mediów (w tym społecznościowych) w działalności obywatelskiej

KOMUNIKACJA: formułowanie własnych stanowisk i wyrażanie poglądów; wystuchiwanie poglądów innych, prowadzenie dialogu; przekonywanie do własnego stanowiska – formułowanie argumentów opartych na faktach; debatowanie

Z listy tych zagadnień wyłoniły się **bloki tematyczne** (edukacja o polityce, edukacja wyborcza, edukacja o samorządności, edukacja medialna) oraz **kluczowe metody/strategie** uczenia się (uczenie się przez doświadczenie – lokalny projekt obywatelski; uczenie się we współpracy – grupa współdziałająca, dyskusje i debaty, techniki partycypacyjne). W dalszej części poradnika szczegółowo je opisujemy. Pokazujemy dobre praktyki oraz przykładowe narzędzia. Mogą być one założeniem dla **szkolnego programu edukacji obywatelskiej**, do którego stworzenia i wdrożenia zachęcamy w tym poradniku.

V. KONTEKST PRAWNO-ORGANIZACYJNY SZKOŁY

Działalność edukacyjną i wychowawczą każdej szkoły określają: **zestaw programów nauczania** (odniesienie do podstawy programowej kształcenia ogólnego) oraz **program wychowawczo-profilaktyczny**, które powinny tworzyć spójną całość. Ich przygotowanie i realizacja są zadaniem zarówno całej szkoły, jak i każdego jej nauczyciela i nauczycielki, pracownika i pracownicy z osobna. Ważną rolę w planowaniu i realizacji tych założeń powinni pełnić uczniowie i uczennice oraz rodzice – podkreślamy to w różnych miejscach tego poradnika.

Proponowany przez nas model planowania i wdrażania szkolnego programu edukacji obywatelskiej skorelowany jest z obowiązującym prawem oświatowym (zwłaszcza z podstawą programową oraz priorytetami polityki oświatowej państwa – warto pamiętać, że te zmieniają się z roku na rok, ale aspekty dotyczące kształtowania postaw obywatelskich pojawiają się niemal w każdym roku szkolnym) oraz wpisuje się w kontekst edukacyjno-wychowawczy i organizacyjny szkoły.

Model edukacji obywatelskiej może być realizowany całościowo, lub – ze względu na specyfikę szkoły, jej misję i wartości – częściowo (np. poprzez wybór jednego lub dwóch bloków tematycznych, lub wybór jednej metody czy strategii jako kluczowej w organizacji procesów edukacyjnych szkoły). Możliwe jest też uzupełnianie go o inne, ważne z punktu widzenia konkretnej placówki obszary i metody. Ważne jest, by był to wybór konsekwentny, to znaczy, by wybrane treści i metody/strategie uczenia:

- **objęły wszystkich uczniów i uczennice szkoły** (nie tylko podczas lekcji przedmiotowych, ale też w innych obszarach szkoły, np. poprzez samorząd uczniowski, koła naukowe, wolontariat szkolny, pozaklasowe projekty edukacyjne itp.);
- były **praktyczną wytyczną dla całej rady pedagogicznej w doborze metod pracy** z uczniami i uczennicami;
- znalazły swoje **odzwierciedlenie w zapisach w statucie szkoły**, na stronie internetowej placówki i w różnych innych kanałach informacyjnych;
- stanowiły **element programu profilaktyczno-wychowawczego szkoły**, ustalonego z rodzicami uczniów i uczennic szkoły;
- stanowiły **wskazówkę przy planowaniu i organizacji doskonalenia nauczycieli** (wewnętrznego i zewnętrznego);
- stanowiły **kryteria wyboru działań, w które uczniowie są włączani** (np. poprzez udział w ogólnopolskich programach, akcjach, wycieczkach);
- znalazły swoje odbicie **w sposobie funkcjonowania samorządu uczniowskiego** szkoły.

Wskazane wyżej kryteria stanowią podstawowe założenia dla szkolnego programu edukacji obywatelskiej.

Podstawa programowa kształcenia ogólnego⁶

Edukacja obywatelska – choć nie jest to wyrażone wprost – jest mocno osadzona w prawie oświatowym. We wstępie do podstawy programowej kształcenia ogólnego czytamy, że **szkoła kształtuje u uczniów postawy takie jak: uczciwość, wiarygodność, odpowiedzialność, wytrwałość, poczucie**

6 Rozporządzenie z dnia 30 stycznia 2018 r. w sprawie nowej podstawy programowej kształcenia ogólnego dla czteroletniego liceum ogólnokształcącego, pięcioletniego technikum oraz dwuletniej branżowej szkoły II stopnia (Dz. U. 2018, 467) - <http://www.dziennikustaw.gov.pl/DU/2018/467> [dostęp 27.09.2019]

własnej wartości, szacunek dla innych ludzi, ciekawość poznawcza, kreatywność, przedsiębiorczość, kultura osobista, gotowość do uczestnictwa w kulturze i podejmowania inicjatyw oraz – do pracy zespołowej. Bardzo ważne jest kształtowanie w szkole postawy obywatelskiej, poszanowania tradycji i kultury własnego narodu i innych kultur. **Zadaniem szkoły wynikającym bezpośrednio z podstawy programowej jest też ukierunkowanie procesu wychowawczego na wartości, w duchu akceptacji i szacunku dla drugiego człowieka oraz podmiotowe traktowanie ucznia.** Rolą działań edukacyjnych i wychowawczych powinno być również przygotowanie i zachęcanie młodych ludzi do podejmowania działań na rzecz środowiska szkolnego i lokalnego.

Autorzy i autorki podstawy programowej kształcenia ogólnego we wstępie zwracają też uwagę na znaczenie komunikacji i współpracy w grupie oraz podkreślają rolę metody projektu we wspieraniu rozwoju kompetencji kluczowych.

Obywatelskie treści tematyczne znajdują swoje odbicie w podstawie programowej poszczególnych przedmiotów – tabela poniżej.

Tabela 2. Podstawa programowa

SZKOŁA PODSTAWOWA	SZKOŁA PONADPODSTAWOWA
WIEDZA O SPOŁECZEŃSTWIE	
Wiedza i rozumienie. Uczeń/uczennica:	
<p>wyjaśnia podstawowe prawidłowości życia społecznego, w tym funkcjonowania grup społecznych oraz społeczności lokalnej i regionalnej a także wspólnoty etnicznej i państwowej;</p> <p>uzasadnia znaczenie procedur demokratycznych i stosuje je w życiu szkoły oraz grup, w których uczestniczy;</p> <p>wyjaśnia znaczenie aktywności obywatelskiej;</p> <p>przedstawia zasady ustroju Rzeczypospolitej Polskiej i podstawowe organy władz publicznych;</p> <p>ma podstawową wiedzę na temat praw człowieka, środków masowego przekazu oraz wybranych spraw międzynarodowych;</p> <p>wykorzystuje swą wiedzę do interpretacji wydarzeń życia społecznego, w tym publicznego.</p>	<p>wyjaśnia i analizuje prawidłowości życia społecznego oraz wybrane współczesne procesy społeczne;</p> <p>przedstawia znaczenie różnych podmiotów w życiu publicznym; charakteryzuje zasady i formy demokracji oraz wyjaśnia konsekwencje łamania tych zasad;</p> <p>przedstawia funkcjonowanie systemu politycznego Rzeczypospolitej Polskiej;</p> <p>charakteryzuje instytucje polskiego systemu prawnego;</p> <p>wyjaśnia specyfikę praw i wolności człowieka oraz podstawowe mechanizmy ich ochrony;</p> <p>przedstawia podstawowe kwestie dotyczące stosunków międzynarodowych;</p> <p>wykorzystuje swą wiedzę do interpretacji wydarzeń życia społecznego, w tym politycznego.</p>

SZKOŁA PODSTAWOWA**SZKOŁA PONADPODSTAWOWA****Wykorzystanie i tworzenie informacji. Uczeń/uczennica:**

znajduje informacje na temat życia społecznego, w tym publicznego;

wykorzystuje informacje do tworzenia własnej wypowiedzi na temat wydarzeń z życia społecznego, w tym publicznego.

pozyskuje i wykorzystuje informacje na temat życia społecznego, w tym politycznego;

wykazuje się umiejętnością czytania ze zrozumieniem tekstów publicystycznych i popularnonaukowych oraz interpretacji innych źródeł (np. wykresy i schematy) z zakresu przedmiotu;

wykorzystuje informacje do tworzenia własnej wypowiedzi na temat zjawisk życia społecznego, w tym politycznego oraz ich oceny.

Rozumienie siebie oraz rozpoznawanie i rozwiązywanie problemów. Uczeń/uczennica:

rozpoznaje własne potrzeby i potrzeby innych;

planuje dalszą edukację, uwzględniając swe umiejętności i zainteresowania;

wyjaśnia związek między godnością a prawami, które mu przysługują;

przedstawia własne prawa i obowiązki;

powiększa treść własnej tożsamości lokalnej, regionalnej, etnicznej i obywatelskiej;

rozpoznaje przypadki łamania praw w swoim otoczeniu;

argumentuje zasadność postaw obywatelskich – m.in. odpowiedzialności, troski o dobro wspólne i tolerancji;

rozpoznaje problemy najbliższego otoczenia i szuka ich rozwiązań.

analizuje kwestię godności ludzkiej i przedstawia prawa, które mu/jej przysługują, oraz mechanizmy ich dochodzenia;

diagnozuje problemy społeczno-polityczne na poziomie lokalnym, państwowym, europejskim i globalnym oraz ocenia wybrane rozwiązania tych problemów i diagnozuje możliwość własnego wpływu na ich rozwiązanie;

rozpoznaje przypadki łamania praw człowieka;

rozwija w sobie postawy obywatelskie;

rozpoznaje różne aspekty, także prawne, problemów życia codziennego i podaje możliwe sposoby ich rozwiązania;

ocenia własne decyzje i działania w życiu społecznym.

Komunikowanie i współdziałanie. Uczeń/uczennica:

komunikuje się w sprawach życia społecznego, w tym publicznego, oraz dyskutuje i przedstawia własne argumenty w wybranych sprawach tego typu;

rozpoznaje przypadki wymagające postaw asertywnych;

wykazuje konieczność współdziałania w życiu społecznym i wyjaśnia istotę samorządności;

współpracuje z innymi – dzieli się zadaniami i wywiązuje się z nich;

korzysta z prostych procedur oraz z możliwości, jakie stwarzają obywatelom i obywatelkom instytucje życia publicznego – wskazuje, gdzie załatwić proste sprawy urzędowe.

rozwija umiejętność dyskusowania – formułuje, uzasadnia i broni własne stanowisko na forum publicznym, szanując odmienne poglądy;

współpracuje w grupie, z uwzględnieniem podziału zadań oraz wartości obowiązujących w życiu społecznym;

korzysta z procedur i możliwości, jakie stwarzają obywatelom i obywatelkom instytucje życia publicznego, w tym instytucje prawne – sporządza proste pisma do organów władz.

SZKOŁA PODSTAWOWA

SZKOŁA PONADPODSTAWOWA

JĘZYK POLSKI

Kształcenie literackie i kulturowe. Uczeń/uczennica:

<p>wyszukuje w tekście potrzebne informacje oraz cytuje odpowiednie fragmenty tekstu publicystycznego, popularnonaukowego lub naukowego;</p> <p>porządkuje informacje w zależności od ich funkcji w przekazie.</p>	<p>rozpoznaje obecne w utworach literackich wartości uniwersalne i narodowe;</p> <p>przetwarza i hierarchizuje informacje z tekstów, np. publicystycznych, popularnonaukowych, naukowych;</p> <p>analizuje strukturę tekstu: odczytuje jego sens, główną myśl, sposób prowadzenia wywodu oraz argumentację;</p> <p>rozpoznaje specyfikę tekstów publicystycznych (artykuł, felieton, reportaż), retorycznych (przemówienie, laudacja, homilia), popularnonaukowych i naukowych (rozprawa); wśród tekstów prasowych rozróżnia wiadomość i komentarz; odczytuje informacje i przekazy jawne i ukryte; rozróżnia odpowiedzi właściwe i unikowe.</p>
--	--

Kształcenie językowe. Uczeń/uczennica:

<p>rozumie, na czym polega grzeczność językowa i stosuje ją w wypowiedziach.</p>	<p>rozpoznaje argumentacyjny charakter różnych konstrukcji składniowych i ich funkcje w tekście; wykorzystuje je;</p> <p>odróżnia słownictwo neutralne od słownictwa o zabarwieniu emocjonalnym, oficjalne od potocznego;</p> <p>dba o jasność i precyzję komunikatu; stosuje zasady etyki;</p> <p>rozróżnia pojęcia manipulacji, dezinformacji, postprawdy, stereotypu, bańki informacyjnej, wiralności;</p> <p>stosuje zasady etykiety językowej w wypowiedziach ustnych.</p>
--	---

Tworzenie wypowiedzi. Uczeń/uczennica:

<p>funkcjonalnie wykorzystuje środki retoryczne oraz rozumie ich oddziaływanie na odbiorcę;</p> <p>gromadzi i porządkuje materiał rzeczowy potrzebny do tworzenia wypowiedzi; redaguje plan kompozycyjny własnej wypowiedzi;</p> <p>wykorzystuje znajomość zasad tworzenia tezy i hipotezy oraz argumentów przy tworzeniu rozprawki oraz innych tekstów argumentacyjnych;</p> <p>odróżnia przykład od argumentu;</p> <p>przeprowadza wnioskowanie jako element wywodu argumentacyjnego;</p> <p>zgadza się z cudzymi poglądami lub polemizuje z nimi, rzeczowo uzasadniając własne zdanie;</p> <p>rozpoznaje i rozróżnia środki perswazji i manipulacji w tekstach reklamowych, określa ich funkcję;</p> <p>rozpoznaje manipulację językową i przeciwstawia jej zasady etyki wypowiedzi.</p>	<p>formułuje tezy i argumenty w wypowiedzi ustnej i pisemnej przy użyciu odpowiednich konstrukcji składniowych;</p> <p>rozumie i stosuje w tekstach retorycznych zasadę kompozycyjną (np. teza, argumenty, apel, pointa);</p> <p>wyjaśnia, w jaki sposób środki retoryczne oddziałują na odbiorcę;</p> <p>rozróżnia typy argumentów;</p> <p>rozumie, na czym polega logika i konsekwencja toku rozumowania w wypowiedziach argumentacyjnych i stosuje ją;</p> <p>odróżnia dyskusję od sporu i kłótni;</p> <p>rozpoznaje elementy erystyki w dyskusji oraz ocenia je pod względem etycznym;</p> <p>zgadza się z cudzymi poglądami lub polemizuje z nimi, rzeczowo uzasadniając własne zdanie;</p> <p>buduje wypowiedź w sposób świadomy (...) z uwzględnieniem celu i adresata, z zachowaniem zasad retoryki;</p> <p>reaguje na przejawy agresji językowej, np. zadając pytania, prosząc o rozwinięcie lub uzasadnienie stanowiska, wykazując sprzeczność wypowiedzi;</p> <p>zgodnie z normami formułuje pytania, odpowiedzi, oceny, redaguje informacje, uzasadnienia, komentarze, głos w dyskusji;</p> <p>stosuje retoryczne zasady kompozycyjne w tworzeniu własnego tekstu; wygłasza mowę (...).</p>
---	---

SZKOŁA PODSTAWOWA**SZKOŁA PONADPODSTAWOWA****Samokształcenie. Uczeń/uczennica:**

<p>rzetelnie, z poszanowaniem praw autorskich, korzysta z informacji;</p> <p>rozwija swoje uzdolnienia i zainteresowania;</p> <p>uczestniczy w projektach edukacyjnych (np. tworzy różnorodne prezentacje, projekty wystaw, realizuje krótkie filmy z wykorzystaniem technologii multimedialnych);</p> <p>pogłębia swoją wiedzę przedmiotową i uczestniczy w wykładach publicznych, konkursach itp.;</p> <p>rozwija umiejętności samodzielnej prezentacji wyników swojej pracy;</p> <p>rozwija nawyki systematycznego uczenia się;</p> <p>rozwija umiejętność krytycznego myślenia i formułowania opinii.</p>	<p>rozwija umiejętność pracy samodzielnej między innymi przez przygotowanie różnorodnych form prezentacji własnego stanowiska;</p> <p>porządkuje informacje w problemowe całości poprzez ich wartościowanie; syntetyzuje poznawane treści wokół problemu, tematu, zagadnienia oraz wykorzystuje je w swoich wypowiedziach;</p> <p>dokonuje krytycznej selekcji źródeł;</p> <p>wybiera z tekstu odpowiednie cytaty i stosuje je w wypowiedzi;</p> <p>wzbogaca swoją wypowiedź pozajęzykowymi środkami komunikacji;</p> <p>wykorzystuje multimedialne źródła informacji oraz dokonuje ich krytycznej oceny;</p> <p>korzysta z zasobów multimedialnych, np. z: bibliotek, słowników on-line, wydawnictw e-book, autorskich stron internetowych; dokonuje wyboru źródeł internetowych, uwzględniając kryterium poprawności rzeczowej oraz krytycznie ocenia ich zawartość;</p> <p>wykorzystuje formę projektu w przygotowaniu i prezentowaniu oraz popularyzowaniu swoich zainteresowań i osiągnięć.</p>
---	--

INFORMATYKA**Programowanie i rozwiązywanie problemów z wykorzystaniem komputera i innych urządzeń cyfrowych.****Uczeń/uczennica:**

<p>zapisuje efekty swojej pracy w różnych formatach i przygotowuje wydruki;</p> <p>wyszukuje w sieci informacje potrzebne do realizacji wykonywanego zadania, stosując złożone postaci zapytań i korzysta z zaawansowanych możliwości wyszukiwarek.</p>	<p>wyszukuje w sieci potrzebne informacje i zasoby, ocenia ich przydatność oraz wykorzystuje w rozwiązywanych problemach.</p>
---	---

Rozwijanie kompetencji społecznych. Uczeń/uczennica:

<p>bierze udział w różnych formach współpracy, jak: programowanie w parach lub w zespole, realizacja projektów, uczestnictwo w zorganizowanej grupie uczących się, projektuje, tworzy i prezentuje efekty wspólnej pracy;</p> <p>ocenia krytycznie informacje i ich źródła, w szczególności w sieci, pod względem rzetelności i wiarygodności w odniesieniu do rzeczywistych sytuacji, docenia znaczenie otwartych zasobów w sieci i korzysta z nich.</p>	<p>aktywnie uczestniczy w realizacji projektów informatycznych rozwiązujących problemy z różnych dziedzin, przyjmuje przy tym różne role w zespole realizującym projekt i prezentuje efekty wspólnej pracy;</p> <p>podaje przykłady wpływu informatyki i technologii komputerowej na najważniejsze sfery życia osobistego, zawodowego; korzysta z wybranych e-usług; przedstawia wpływ technologii na dobrobyt społeczeństw i komunikację społeczną;</p> <p>objaśnia konsekwencje wykluczenia i pozytywne aspekty włączenia cyfrowego; przedstawia korzyści, jakie przynosi informatyka i technologia komputerowa osobom o specjalnych potrzebach;</p> <p>bezpiecznie buduje swój wizerunek w przestrzeni medialnej.</p>
---	--

SZKOŁA PODSTAWOWA**SZKOŁA PONADPODSTAWOWA****Przestrzeganie prawa i zasad bezpieczeństwa. Uczeń/uczennica:**

opisuje kwestie etyczne związane z wykorzystaniem komputerów i sieci komputerowych, takie jak: bezpieczeństwo, cyfrowa tożsamość, prywatność, własność intelektualna, równy dostęp do informacji i dzielenie się informacją;

postępuje etycznie w pracy z informacjami.

ETYKA**Elementy etyki ogólnej. Uczeń/uczennica:**

zna, rozumie i stosuje pojęcia niezbędne do opisu przeżyć i działań moralnych: zna i objaśnia podstawowe pojęcia związane z oceną moralną: dobro, zło, wartość, kryterium, zasada (norma, reguła), postawa, cnota, wada, obowiązek, sankcja, sumienie, wzór, autorytet, odpowiedzialność, prawo naturalne, prawo stanowione, godność, prawa człowieka, natura ludzka, prawda, szczęście, odróżnia wypowiedzi o faktach od wypowiedzi o wartościach i powinnościach.

identyfikuje główne elementy struktury ludzkiego działania: podmiot (sprawca), adresat, przedmiot (wewnętrzna treść), motyw, intencja, skutki, okoliczności;

rozpoznaje i nazywa podstawowe emocje oraz uczucia; posługuje się nazwami emocji i uczuć do charakteryzowania przeżyć własnych oraz przeżyć innych osób – rzeczywistych i fikcyjnych;

zna i wyjaśnia pojęcia sprawstwa i zaniechania, opisuje i wyjaśnia zjawisko trafu moralnego;

zna różne kryteria moralnego wartościowania i posługuje się nimi przy wyznaczaniu moralnej wartości czynów;

zna, objaśnia i stosuje główne kategorie etyczne: cnota, wada, charakter, wzór osobowy;

charakteryzuje roztropność jako zdolność usprawniającą podmiot do podejmowania trafnych decyzji; rozwija cnotę roztropności.

Elementy etyki szczegółowej. Uczeń/uczennica:

okazuje szacunek innym osobom;

wyjaśnia, co to znaczy, że ojczyzna jest dobrem wspólnym: podaje przykłady działań będących realizacją dobra wspólnego ojczyzny, podaje przykłady instytucji demokratycznych; wyjaśnia, dlaczego demokracja jest modelowym ustrojem politycznym, wyjaśnia, czym jest społeczeństwo obywatelskie, i podaje przykłady postaw obywatelskich;

wie, że ludzie reprezentujący różne kultury mogą wyznawać różne wartości i przekonania moralne;

wie, że konflikty są jednym z elementów życia społecznego, potrafi rozwiązywać konflikty (np. w szkole, w domu), nie uciekając się do przemocy;

objaśnia, czym jest szacunek, wolontariat, koleżeństwo, zaufanie, tolerancja, dobro wspólne, naród, pluralizm, współdziałanie, sprawiedliwość, praworządność, solidarność, patriotyzm, bohaterstwo, wolność polityczna.

wyjaśnia, dlaczego człowiekowi należy okazywać szacunek; kształtuje postawę szacunku wobec każdego człowieka;

wyjaśnia, na czym polega autonomia człowieka, podaje przykłady postaw autonomicznych i nieautonomicznych;

charakteryzuje relację: polityka – moralność;

rozważa zagadnienie relacji: jednostka – społeczeństwo w kontekście sporu między indywidualizmem a kolektywizmem;

rozważa zagadnienie naczelnych wartości w życiu społecznym w kontekście sporu między liberalizmem kulturowym a konserwatyzmem;

wyjaśnia pojęcie dobra wspólnego oraz podaje jego przykłady; angażuje się w realizację dobra wspólnego;

wyjaśnia znaczenie zasady solidaryzmu i kształtuje postawę solidarności;

zna i analizuje pojęcie tolerancji, rozważa zagadnienie granic tolerancji, kształtuje postawę otwartości i tolerancji;

wyjaśnia pojęcie praw człowieka, analizuje wybrane artykuły Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, wskazuje przykłady łamania praw człowieka oraz rozważa różne sposoby ich ochrony;

SZKOŁA PODSTAWOWA**SZKOŁA PONADPODSTAWOWA**

- rozważa zalety i ograniczenia demokracji;
- rozważa znaczenie prawdy w życiu społecznym i politycznym; kształtuje postawę uczciwości;
- identyfikuje i analizuje problemy moralne dotyczące kwestii wolności słowa i jej granic;
- rozważa kwestię różnorodności kulturowej Europy i świata, wartościowania kultur i dialogu międzykulturowego, identyfikuje i analizuje problemy moralne dotyczące kwestii imigrantów i uchodźców;
- podaje przykłady właściwego i niewłaściwego wykorzystywania nowych technologii, w szczególności technologii informatycznych;
- rozważa zalety i wady kodeksów etycznych; tworzy kodeks etyczny klasy (szkoły).

PODSTAWY PRZEDSIĘBIORCZOŚCI**Gospodarka rynkowa. Uczeń/uczennica:**

- identyfikuje cechy człowieka o postawie przedsiębiorczej, rozpoznaje je u siebie oraz określa związek zachowania się osoby przedsiębiorczej z szansami, jakie stwarza gospodarka rynkowa;
- rozumie rolę umiejętności w zakresie komunikacji interpersonalnej jako elementu postawy przedsiębiorczej oraz stosuje różne formy komunikacji werbalnej i niewerbalnej we współdziałaniu z innymi uczestnikami rynku;
- dostrzega znaczenie przedsiębiorczości, w tym innowacyjności i kreatywności w życiu osobistym i rozwoju społeczno-gospodarczym w skali lokalnej, regionalnej, krajowej i globalnej.

Rynek pracy. Uczeń/uczennica:

- rozpoznaje motywy aktywności zawodowej człowieka oraz analizuje szanse i możliwości rozwoju własnej kariery zawodowej, dostrzegając rolę procesu uczenia się przez całe życie;
- rozdziela metody poszukiwania pracy oraz ocenia ich przydatność i efektywność z punktu widzenia własnej ścieżki rozwoju zawodowego;
- analizuje własne kompetencje i możliwości zdobycia doświadczenia zawodowego w formie wolontariatu, praktyk lub stażu oraz znalezienia pracy na rynku lokalnym, regionalnym, krajowym i międzynarodowym.

Przedsiębiorstwo. Uczeń/uczennica:

- wyjaśnia istotę procesu zarządzania różnymi zasobami przedsiębiorstwa, w tym zasady skutecznego zarządzania ludźmi oparte na koncepcji przywództwa;
- stosuje zasady pracy zespołowej, wyjaśnia rolę oraz identyfikuje cechy dobrego lidera/liderki i wykonawcy/wykonawczynie;
- wykazując się kreatywnością, projektuje działania promocyjne, uzasadnia ich rolę w planowanym przedsięwzięciu oraz dyskutuje nad pozytywnymi i negatywnymi przykładami wpływu reklamy na klientów lub klientki.

Program profilaktyczno-wychowawczy

Celem programu profilaktyczno-wychowawczego jest wspieranie ucznia i uczennicy we wszechstronnym rozwoju, ukierunkowanym na: osiągnięcie **pełni dojrzałości fizycznej** (zdrowy styl życia), **psychicznej** (odpowiedzialność), **społecznej** (konstruktywne role społeczne) i **duchowej** (system wartości i poczucie sensu życia). Szkolny program powinien uwzględniać treści i działania – przygotowane w oparciu o diagnozę – skierowane do wszystkich uczniów i uczennic, dostosowane do ich potrzeb rozwojowych oraz angażujące wszystkich uczniów i uczennic, ich rodziców oraz całe środowisko szkolne (kadrę pedagogiczną, pracowników i pracownice administracji i obsługę szkoły).

Istotnym założeniem dla realizowanych działań profilaktyczno-wychowawczych jest model dyscypliny przyjęty w szkole. W literaturze wyróżnia się co najmniej osiem modeli stosowania / podejścia do dyscypliny. My poniżej prezentujemy trzy – adekwatne do założeń programu edukacji obywatelskiej. Wyłączyliśmy modele wykluczające zaangażowanie i udział uczniów i uczennic w ich tworzeniu oraz takie, które koncentrują się wyłącznie na zachowaniu ucznia/uczennicy, a poprzez to nie odwołują się do podstawowych wartości (tj. wolności, godności).

Tabela 3. Modele stosowania / podejścia do dyscypliny w szkole

MODELE	ZAŁOŻENIA	REGUŁY	METODY	REFLEKSJA
ANALIZA TRANS-AKCYJNA ZACHOWAN LUDZKICH	<p>Zachowanie jest konsekwencją doświadczeń przechowywanych w podświadomości.</p> <p>Uczniowie mogą nauczyć się większej odpowiedzialności – dowiadują się, jak w stanie dorosłego „nadzorować” stany dziecka i rodzica.</p> <p>Uczniowie mogą nauczyć się zmieniać w sposób automatyczny pojawiające się zachowania.</p>	<p>Nie tworzy się takich reguł.</p>	<p>Uczenie dziecka regulowania swego zachowania przez pozostawienie w stanie dorosłego.</p> <p>Unikanie w relacjach z innymi transakcji rozbieżnych i skrzyżowanych.</p> <p>Komunikowanie się nauczyciela z uczniem ze stanu dorosłego.</p>	<p>Wiele obecnych zachowań wynika z posiadanych przez człowieka w podświadomości różnych doświadczeń.</p>
SKUTECZNOŚĆ PORZEZ KOMUNIKOWANIE SIĘ	<p>Ludzie motywowani są wewnętrznym pragnieniem bycia dobrym i są zdolni do rozwiązywania własnych problemów.</p> <p>Dzieciom z problemami zachowania można pomóc, zapewniając im doświadczenie opartych na akceptacji stosunków z innymi.</p> <p>Dzieci zwykle buntują się, kiedy dorośli zbyt aktywnie regulują ich zachowanie.</p> <p>Nagrody i pochwały mogą osłabić wewnętrzną motywację.</p> <p>Uczniowie będą w stanie rozwiązać własne problemy, kiedy nauczyciel będzie ich aktywnie słuchać.</p> <p>Uczniowie zmienią swoje niewłaściwe zachowanie, kiedy nauczyciel dostarczy im właściwie skonstruowane komunikaty „JA”.</p>	<p>Nie stosuje się żadnych reguł.</p>	<p>Postugiwanie się zasadami aktywnego słuchania wobec uczniów, kiedy mają problem.</p> <p>Komunikowanie się za pomocą komunikatu „JA”.</p>	<p>Dzieci potrafią rozwiązać swoje problemy, jeśli pozwoli im się samodzielnie nad nimi zastanowić, bez nadmiernej ingerencji ze strony dorosłych.</p>
ROZSADEK W KORZYSTANIU Z PRAW I OBOWIĄZKÓW	<p>Szkoła jest właściwym miejscem, aby przygotować uczniów do życia w demokratycznym społeczeństwie.</p> <p>Uczniowie są w stanie nauczyć się odpowiedzialnego korzystania ze swej wolności osobistej.</p> <p>Uczniowie mogą nauczyć się regulować własne zachowanie tak, aby nie naruszało istotnych interesów szkoły.</p> <p>Uczniowie mogą pomóc w ustalaniu sensownych reguł klasowych.</p> <p>Stosowanie konsekwencji stanowi lepszy sposób poprawy zachowania uczniów w szkole niż kary.</p>	<p>Ustalane są w sposób demokratyczny przez uczniów i nauczycieli.</p>	<p>Pomaganie uczniom zrozumieć ich prawa i powinności, a także tego jak jedno wiąże się z drugim.</p> <p>Uczenie, jak można egzekwować w warunkach szkolnych prawa do wolności, sprawiedliwości i równości.</p> <p>Uczenie się stosowania reguł, by demokratycznie funkcjonować w szkole i społeczeństwie.</p> <p>Stosowanie szkolnych sądów koleżeńskich do rozstrzygania przez ucznia znaczącej reguły w szkole.</p>	<p>Uczniowie łatwiej zaakceptują takie podejście do dyscypliny, które w znacznej mierze przypomina rzeczywistość, z którą przyjdzie im się zmierzyć w dorosłym życiu.</p>

Do modeli tych warto odwołać się przy diagnozowaniu sytuacji wyjściowej (poziomy Diltsa, rozmowy o wartościach) dla szkolnego programu edukacji obywatelskiej – zadając sobie pytania: *Który z tych modeli jest elementem kultury pracy naszej szkoły (jeśli w ogóle)? Czy szkolny program profilaktyczno-wychowawczy odzwierciedla ten sposób podejścia do modelowania zachowań ucznia/uczennicy?*

VI. EDUKACJA OBYWATELSKA JAKO ZADANIE CAŁEJ SZKOŁY

Podsumowując poprzednie rozdziały poradnika, można powiedzieć, że na szkolny program edukacji obywatelskiej składają się zagadnienia dotyczące różnych aspektów obywatelstwa: lokalnego, krajowego, europejskiego i globalnego. Na poziomie edukacji przedmiotowej są to przede wszystkim treści (wprowadzane do podstawy programowej systematycznie, w powiązaniu z zachodzącymi w Polsce i świecie przemianami i zjawiskami, głównie na przedmiocie wiedza o społeczeństwie) w zakresie samorządności lokalnej, demokracji, wiedzy o Unii Europejskiej oraz zjawisk globalnych. Przedmiotowa edukacja obywatelska skoncentrowana jest przede wszystkim na sposobie funkcjonowania instytucji publicznych i ich formalnych prerogatywach oraz prawach obywatela i obywatelki. Powoduje to koncentrację na wiedzy i mniejszą uważność na konkretne umiejętności czy postawy młodych ludzi.

Po latach pracy z nauczycielami/nauczycielkami i uczniami/uczennicami dostrzegamy potrzebę poszerzenia zasięgu edukacji obywatelskiej poza zajęcia wiedzy o społeczeństwie oraz uczynienia z niej priorytetu całej szkoły. Potrzebujemy szkoły, która będzie odgrywała istotną rolę w wychowywaniu młodych ludzi – także w ich przyszłym (a może już obecnym) obywatelstwie, zarówno poprzez realizację treści obywatelskich, jak i zmianę kultury pracy na taką, która pozwala młodym ludziom na praktyczne doświadczanie swego obywatelstwa.

Ze względu na potrzeby współczesnego świata (np. wyzwania globalne, przemiany społeczne, rozwój gospodarczy, nowe technologie, przemiany kolejnych pokoleń, oczekiwane kompetencje kluczowe) proponujemy skoncentrowanie się w formułowaniu szkolnego programu edukacji obywatelskiej na kilku jej obszarach.

Należą do nich: **edukacja o samorządzie** (szkolnym, choć pewnie nie tylko), **edukacja o polityce**, **edukacja wyborcza** oraz **edukacja medialna**. Przyglądamy się im bliżej i opisujemy je poniżej. Proponujemy przydatne metody i strategie. Mogą one objąć różne obszary pozapredmiotowej działalności szkoły: samorząd uczniowski, koła naukowe, bibliotekę, międzyklasowe projekty szkolne, pracownie tematyczne itp.

Sam model można zaadaptować także w sytuacji, kiedy szkoła zdecyduje się na wybór innych obszarów istotnych z perspektywy postawionych sobie celów edukacyjnych i wychowawczych.

Edukacja o polityce

Edukacja o polityce zajmuje się przede wszystkim sztuką rządzenia krajem, dzielenia ograniczonych zasobów i dbania o dobro wspólne. Należy ją więc rozumieć jako tę część edukacji obywatelskiej, która ułatwia młodemu człowiekowi wyrobienie sobie zdania na tematy dotyczące życia publicznego. Jej znaczenie w rozwoju młodego obywatela i obywatelki – wobec krytycznego stosunku młodych Polaków i Polek do polityków i polityki, braku zainteresowania nią – wydaje się niepodważalne. Potrzebne jest nie tylko tłumaczenie młodym ludziom, czym jest polityka i na czym polega, ale także tworzenie im przestrzeni do tego, by uczyli się formułować własne opinie na ważne tematy w oparciu o rzetelnie zdobyte informacje oraz tego jak o nich rozmawiać. W dłuższej perspektywie szkolna edukacja o polityce stwarza możliwość ukształtowania tolerancji politycznej młodych ludzi (uznanie poglądów innych niż nasze własne w dyskursie publicznym) oraz docelowo – przekraczania istniejących podziałów.

Przy takiej definicji edukacji o polityce nasuwają się rozwiązania dydaktyczne, które będą wspierać jej realizację – należą do nich **metody dyskusowania, debatowania**, czy nawet szerzej – **prowadzenia rozmów** na tematy ważne społecznie, politycznie czy gospodarczo, w tym na tematy kontrowersyjne (ang. *open-ended discussions on controversial issues*) oraz **techniki partycypacyjne**. Metody te sprzyjają zachowaniu neutralności zarówno na poziomie przekazywanych treści, jak i na poziomie pracy z grupą uczniów i uczennic.

Działania w zakresie edukacji o polityce pozwalają kształcić kompetencje kluczowe: osobiste, społeczne i uczenia się, cyfrowe, w zakresie rozumienia i tworzenia informacji, przedsiębiorczości.

Edukacja wyborcza

Uczenie o demokracji nie może polegać wyłącznie na prezentowaniu młodym ludziom zasad demokratycznych, praw obywatelskich czy reguł rządzenia krajem. Kluczowym elementem edukacji obywatelskiej powinno być umożliwianie uczniom i uczennicom udziału w ważnych wydarzeniach z życia publicznego i politycznego kraju, także wtedy (a może zwłaszcza wtedy), gdy prawo nie pozwala na aktywne zaangażowanie (np. w wyborach powszechnych) osobom niepełnoletnim.

Przykładem edukacji odnoszącej się do bieżących wydarzeń z życia publicznego jest edukacja wyborcza. **Prowadzenie jej w szkole w sposób aktywny pozwala zapoznać młodych ludzi z procedurami wyborczymi, zainteresować bieżącą polityką, zwrócić ich uwagę na ciągłość między wyborami a sprawowaniem władzy i wynikającymi z tego zadaniami** (np. monitorowanie, dostęp do informacji, rozliczanie polityków). Jednocześnie, edukacja wyborcza daje młodzieży poczucie udziału w ważnym wydarzeniu. Ponadto nasza propozycja edukacji wyborczej ma na celu wyrobienie u młodych ludzi nawyku udziału w głosowaniach (poprzez działania profrekwencyjne) oraz przekonania, że każdy pojedynczy głos jest ważny.

Działania w zakresie edukacji wyborczej pozwalają kształcić kompetencje kluczowe: społeczne, cyfrowe, przedsiębiorczości, w zakresie rozumienia i tworzenia informacji.

Centrum Edukacji Obywatelskiej od 1995 r. organizuje akcję „Młodzi głosują”. Na chwilę przed właściwymi wyborami powszechnymi: parlamentarnymi, prezydenckimi, referendum – młodzież szkolna organizuje swoje własne wybory. We wszystkich przypominają one te prawdziwe – głosuje się na tych samych kandydatów i kandydatki, co w wyborach powszechnych, a wyniki głosowań są komisyjnie zliczane i publikowane.

„Młodzi głosują” to jednak nie tylko wybory. Młodzież organizuje akcje profrekwencyjne wśród rówieśników oraz dorosłych.

W latach 2018-2022 Uniwersytet SWPS w partnerstwie z Centrum Edukacji Obywatelskiej realizowały poszerzoną wersję programu „Młodzi głosują+”, która łączy naukowy *know-how* Uniwersytetu z wieloletnim doświadczeniem CEO.

www.mlodziiglosuja.pl – na stronie programu publikujemy scenariusze zajęć, przydatne metody i techniki pracy, poradniki dla nauczycieli.

Edukacja o samorządności uczniów

Samorząd uczniowski istnieje w każdej szkole lub placówce edukacyjnej, a współtworzą go wszyscy jej uczniowie i uczennice. W większości szkół funkcjonowanie samorządu ogranicza się do grupy kilkunastu uczniów i uczennic pełniących rolę reprezentantów i reprezentantek ogółu uczniów. Jednakże ogół ten rzadko ma poczucie, że jego interesy rzeczywiście są reprezentowane. Władze samorządów uczniowskich najczęściej zajmują się tym, na co zgodę wydają dorośli i skupiają się na bezpiecznej sferze organizacji szkolnych imprez i uroczystości lub akcji charytatywnych.

Realna samorządność wymaga pracy oraz zaangażowania dyrekcji i grona pedagogicznego. Warto jednak zainwestować w rozwój samorządności ze względów edukacyjnych i wychowawczych, bowiem **dobrze funkcjonujący samorząd uczniowski to:**

- praktyczna nauka współpracy, dochodzenia do kompromisu, odpowiedzialności za siebie i swoje otoczenie;
- okazja do realizacji wymogów MEN i polityk edukacyjnych UE w zakresie kształcenia kompetencji kluczowych oraz realizacji treści programowych;
- szansa na właściwe rozpoznanie potrzeb i oczekiwań uczniów i uczennic oraz dobranie adekwatnych do nich narzędzi czy rozwiązań dydaktycznych i wychowawczych;
- przestrzeń do identyfikowania się ucznia/uczennicy z miejscem codziennej edukacji, spotkań z rówieśnikami i dorosłymi;
- lepsze samopoczucie uczniów i uczennic;
- realne wsparcie w zarządzaniu szkołą;
- mała szkoła demokracji, a tym samym okazja do przygotowania się do odpowiedzialnego funkcjonowania w demokratycznym społeczeństwie.

Badania pokazują, że jeśli na etapie edukacji szkolnej młodzi ludzie nie doświadczą możliwości współdziałania w podejmowaniu decyzji, to postawa bierności i zniechęcenia pozostanie w nich na całe dorosłe życie. Jeśli szkoła, jako swoiste laboratorium demokracji, stworzy uczniom i uczennicom przestrzeń do realnego wpływu i partycypacji, to przełoży się to na większą liczbę świadomych, aktywnych obywateli i obywaterek, biorących odpowiedzialność za dobro wspólne.

Dla uczniów i uczennic formą wpływania i współdecydowania o tym, co się dzieje w szkole, jest samorząd uczniowski. Zachęcamy do zapoznania się z programem „Szkoła Demokracji”, który:

- pomaga zweryfikować, jak funkcjonuje samorząd uczniowski i jak otwarta na działania młodzieży jest szkoła;
- tworzy szkołę bardziej przyjazną dla aktywności uczniów i uczennic;
- pomaga skutecznie wprowadzać standardy demokratyczne w szkole;
- rozwija w uczniach i uczennicach postawę obywatelską, ucząc ich współdecydowania i dbania o swoje najbliższe otoczenie – teraz i w przyszłości.

Film o **Szkole Demokracji** pomoże sprawdzić, z jakimi wyzwaniami musi poradzić sobie szkoła.

www.samorzad.ceo.org.pl – na stronie programu publikujemy scenariusze zajęć, przydatne metody i techniki pracy, poradniki dla nauczycieli.

Edukacja medialna

Edukację medialną definiujemy jako działania edukacyjne, których celem jest kształcenie umiejętności umożliwiających świadome, aktywne, odpowiedzialne, prospołeczne, krytyczne i twórcze korzystanie ze wszystkich rodzajów mediów, przy jednoczesnym rozumieniu funkcjonowania tych mediów oraz ich wpływu na różne obszary aktywności człowieka.

Szkoła powinna przygotowywać młodych ludzi do tego, by analizowali, krytycznie oceniali, a także tworzyli różne przekazy medialne; identyfikowali źródła przekazów medialnych oraz ich polityczne, społeczne, ekonomiczne i/lub kulturowe uwarunkowania, interesy oraz konteksty; interpretowali przekazy i wartości obecne w różnych mediach; wybierali odpowiednie medium do komunikowania własnych treści lub historii; domagali się dostępu do mediów w celu odbioru oraz tworzenia przekazów medialnych; dbali o niezależność, obiektywizm i różnorodność treści w mediach⁷.

Działania w zakresie edukacji medialnej pozwalają kształcić kompetencje kluczowe: osobiste, społeczne i uczenia się, cyfrowe, w zakresie rozumienia i tworzenia informacji.

⁷ Opracowano na podstawie: *Model edukacji medialnej, informacyjnej i cyfrowej* (red. Alicja Pacewicz, Grzegorz Ptaszek), Warszawa-Kraków 2019.

W programach edukacji medialnej pomagamy w rozpoznawaniu technik wpływu i manipulacji oraz uczymy krytycznego myślenia. Wypracowaliśmy przydatne materiały – scenariusze zajęć, gry, infografiki. Szczególnie polecamy:

- **Wizualny przewodnik po medialnej propagandzie**, pokazujący m.in. jak media podszywają się pod inne typy mediów; jakie są różnice między *fact checkingiem* a analizą gatunkową; jak rozpoznać techniki propagandowe rodem z PRL w dzisiejszych mediach;
- **artykuł Mai Dobiasz-Krysiak** analizujący memy o nauczycielskim strajku metodami *Mind Over Media*;
- **scenariusz zajęć Katarzyny Grubek** – *Jak analizować przekazy medialne*;
- factcheckingową **grę internetową** dla młodzieży, uczącą, jak rozpoznawać *fake newsy* i jak sprawdzać rzetelność medialnych doniesień.

Przy korzystaniu w pracy z doniesień medialnych, zachęcamy do stosowania kilku pytań sprawdzających: *Kto jest autorem/autorką i jaki ma cel? Co przyciąga naszą uwagę? Jakie wartości promuje przekaz? Jak różni ludzie mogą go rozumieć? Czego nie ma w przekazie?*

www.media.ceo.org.pl – na stronie programu publikujemy scenariusze zajęć, przydatne metody i techniki pracy, poradniki dla nauczycieli.

VII. WYBRANE METODY I TECHNIKI UCZENIA

W tej części poradnika wskazujemy takie warunki i zasady tworzenia sytuacji edukacyjnych (czy szerzej – doświadczeń edukacyjnych), które w sposób szczególny wspierają realizację szkolnego programu edukacji obywatelskiej (zwłaszcza w zakresie kształtowania kompetencji kluczowych).

Poniższy wykaz powstał w oparciu o zapisy podstawy programowej oraz wskazane wcześniej potrzeby kształcenia wybranych kompetencji kluczowych. Najpierw prezentujemy **ogólne zasady tworzenia warunków do uczenia się**, w dalszej części rozdziału – konkretne **metody i techniki**. Do zasad ogólnych należą:

1. **realizowanie programu nauczania skoncentrowanego na uczniu/uczennicy** z uwzględnieniem jego/jej indywidualnego tempa rozwoju i możliwości uczenia się;
2. wspieranie **wielokierunkowej aktywności ucznia/uczennicy** przez organizowanie sytuacji edukacyjnych umożliwiających eksplorowanie, podejmowanie prób rozwiązywania problemów oraz zdobywanie własnych doświadczeń;
3. **rozwijanie aktywności**, a także **działalności twórczej** przez tworzenie warunków do podejmowania zachowań, które wymagają odwagi i poczucia niezależności;
4. zapewnienie **warunków do działania indywidualnego i zespołowego** oraz organizacja **przestrzeni edukacyjnej** w sposób, który zapewnia zdobywanie kompetencji społecznych, umiejętności społecznych i umożliwia integrację uczniów i uczennic;
5. **wzmacnianie poczucia własnej wartości** oraz **zaspokajanie potrzeby dostrzegania sensu aktywności indywidualnej i współdziałania w grupie** oraz **rozwijanie u ucznia/uczennicy przekonania o ważności życia wspólnotowego**;

6. towarzyszenie w **rozpoznawaniu wartości i norm** oraz **określaniu własnego stosunku do reguł** prawnych i standardów społecznych;
7. poszanowanie **godności ucznia/uczennicy**.

Wyraźnie widać, że kształtowanie kompetencji wzmacniających wychowanie młodych ludzi do aktywnego obywatelstwa umożliwiają takie strategie i metody organizacji procesów edukacyjnych, które tworzą **przyjazne warunki do uczenia się**, zwiększają **motywację do samodzielnego działania** oraz odwołują się do **aktywności uczniowskiej** i do **samodzielnego lub zespołowego dochodzenia do wiedzy**.

Poniżej prezentujemy niezbędne minimum skutecznej szkolnej edukacji obywatelskiej:

- **uczenie się we współpracy** – współdziałająca grupa,
- **uczenie się przez działanie** – lokalne projekty obywatelskie,
- **komunikowanie się i rozmawianie** – dyskusje i debaty oraz techniki partycypacyjne.

W poradniku przedstawiamy wybrane rozwiązania, dobre praktyki, metody i narzędzia lub odsyłamy do szerszych opracowań. Większość z nich przydatna jest zarówno na etapie budowania szkolnego programu edukacji obywatelskiej, jak i w trakcie wdrażania – z uczniami/uczennicami i z pozostałymi członkami/członkiniami społeczności szkolnej.

Uczenie (się) we współpracy – współdziałająca grupa

Dobrym przykładem metod ułatwiających rozwój społeczny są wszystkie techniki i metody uczenia się we współpracy. Są one istotne w kontekście kształcenia kompetencji obywatelskich.

W pracy zespołowej rola nauczyciela/nauczycielki jest ograniczona, a wzmacnia się aktywność młodych ludzi. Nauczyciel/nauczycielka nie wyręcza uczniów i uczennic i nie ingeruje w sposób wykonania zadania, ale czuwa i ewentualnie pomaga w podziale pracy – może jedynie przyjąć pozycję mediatora/mediatorki, eksperta/ekspertki, doradcy/doradczyni. **Praca w zespołach:**

- ułatwia różnicowanie zadań zależnie od poziomu i zainteresowań uczniów i uczennic,
- uczy odpowiedzialności za siebie i innych, ułatwia integrację klasy,
- stwarza poczucie przynależności do grupy,
- poprawia relacje pomiędzy nauczycielem/nauczycielką a uczniami/uczennicami,
- wspiera rozwój społeczny,
- sprzyja refleksji i poczuciu odpowiedzialności za własne uczenie się,
- kształci umiejętność współpracy i pokazuje jej wartość,
- zwiększa poczucie bezpieczeństwa,
- zmniejsza stres i potrzebę rywalizacji,
- jest inspirująca,
- sprzyja wymianie doświadczeń indywidualnych,
- sprzyja samoocenie,
- pomaga dostrzec siebie na tle grupy.

Nasze programy zakładają zespołową pracę uczniów i uczennic oraz uczenie się we współpracy z nauczycielami i nauczycielkami. Zachęcamy w nich do realizacji projektów grupowych, wymiany doświadczeń, poszukiwania sojuszników i sojuszniczek w szkole i poza nią.

W ramach programu „Młodzi Przedsiębiorczy – program nauczania ekonomii w praktyce” przygotowaliśmy dwa filmy instruktażowe dot. procesów zachodzących w grupach:

- **Jak podejmować decyzje w grupie**
- **Praca w grupie – jak i dlaczego**

Warto je obejrzeć, by wzbogacić swoją wiedzę dot. procesów, które zachodzą w każdej grupie.

Przypominamy krótko warunki konieczne dla prawidłowego funkcjonowania grupy oraz te pozwalające odróżnić zwykłą grupę ćwiczeniową od zespołu współdziałającego – czyli celu szkoły demokracji. Poniższa tabela⁸ nie tylko pozwoli ocenić, czy jako nauczyciele/nauczycielki wdrażający/-e model edukacji obywatelskiej jesteśmy grupą zadaniową czy zespołem współpracującym, ale także sprawdzić, jak funkcjonują uczniowskie zespoły, które będziemy tworzyć i prowadzić (np. w ramach lokalnych projektów obywatelskich).

Tabela 4. Rodzaje grup oraz występujące między nimi różnice

PSEUDOGRUPA	TRADYCYJNA GRUPA ĆWICZENIOWA	GRUPA WSPÓLDZIAŁAJĄCA	SUPERGRUPA (ucząca się grupa współdziałająca)
Członkowie/członkinie:			Grupa spełnia wszystkie kryteria zespołu uczącego się we współpracy, a ponadto charakteryzuje się: <ul style="list-style-type: none"> • wysokim poziomem wzajemnego zaufania członków/członkiń; • głębokim poczuciem odpowiedzialności; • szczerą troską okazywaną sobie nawzajem, nieograniczającą się do funkcjonowania zadaniowego
<ul style="list-style-type: none"> • w małym stopniu dysponują umiejętnościami potrzebnymi do pracy zespołowej; • mają za sobą negatywne doświadczenia pracy zespołowej; • sądzą, że po pracy zespołowej nie zostaną ocenieni bądź będą oceniani indywidualnie, a ich oceny mogą decydować o miejscu w rankingu 	<ul style="list-style-type: none"> • oczekują, że po pracy zespołowej będą oceniani indywidualnie; • sądzą, że ich poziom aktywności jako członków/członkiń zespołu nie będzie podlegał ocenie bądź nie ma znaczenia dla wykonywanego zadania 	<ul style="list-style-type: none"> • oczekują, że ich indywidualny sukces zależy od wkładu wszystkich członków/członkiń zespołu; • wiedzą, że jedynie wysoka jakość pracy poszczególnych członków/członkiń pozwoli osiągnąć wspólny cel 	
W czasie pracy zespołowej:			
<ul style="list-style-type: none"> • postrzegają innych członków/członkinie zespołu jako potencjalnych rywali/-ki i/lub nie ufają im; • pozorują proces uczenia się, nie angażują się; • czasem ukrywają ważne informacje 	<ul style="list-style-type: none"> • usiłują wspólnie ustalić, jak należy wykonać zadanie; • poszukują razem z innymi członkami/członkiniami zespołu ważnych informacji; • niektórzy starają się eksploatować lepiej poinformowanych lub aktywniejszych członków/członkinie grupy 	<ul style="list-style-type: none"> • udzielają sobie nawzajem osobistego i merytorycznego wsparcia; • stosują różne społeczne umiejętności; • czują się odpowiedzialni wobec siebie; • analizują efektywność pracy zespołu i jego członków/członkiń 	

8 Tabela opracowana na podstawie materiałów przygotowanych na potrzeby programu EDUKACJA I KLASA.

W końcowym rozdziale poradnika polecamy wybrane metody organizacji spotkań, podczas których uczestnicy/uczestniczki wzajemnie się od siebie i ze sobą uczą – są one do wykorzystania zarówno przez nauczycieli/nauczycielki, jak i w pracy z uczniami i uczennicami.

Uczenie się przez działanie – lokalny projekt obywatelski

Doświadczenia w pracy z młodymi ludźmi w szkołach i organizacjach pozarządowych wskazują, że **najlepsze efekty w edukacji przynoszą strategie uczenia się, dzięki którym uczniowie/uczennice twórczo rozwiązują problemy oraz krytycznie analizują własne rozwiązania, przy zachowaniu poczucia sprawstwa**⁹.

Metodą sprzyjającą takim działaniom jest **metoda projektu**, która od 1999 r. na stałe zagościła w polskich szkołach jako „*skuteczna metoda kształcenia kompetencji, potrzebnych do pełnienia w przyszłości pożądanego ról osobistych, społecznych i zawodowych*”, a w 2010 r. znalazła swoje miejsce na świadectwie szkolnym¹⁰. W nowej koncepcji systemu oświaty metoda projektu nie znajduje już tak silnego umocowania, choć nadal podkreśla się jej ważną rolę – autorzy nowej podstawy programowej piszą, że „*duże znaczenie dla rozwoju młodego człowieka oraz jego sukcesów w dorosłym życiu ma nabywanie kompetencji społecznych takich jak komunikacja i współpraca w grupie, w tym w środowiskach wirtualnych, udział w projektach zespołowych lub indywidualnych oraz organizacja i zarządzanie projektami*”¹¹. Zastosowanie metody projektu – obok wspomnianych wyżej kompetencji społecznych – pomaga również rozwijać u uczniów i uczennic przedsiębiorczość i kreatywność oraz umożliwia stosowanie w procesie kształcenia innowacyjnych rozwiązań programowych, organizacyjnych lub metodycznych.

Metoda projektu zakłada samodzielność i odpowiedzialność, co stwarza uczniom i uczennicom warunki do indywidualnego kierowania procesem uczenia się. Wspiera integrację zespołu, w którym uczniowie uczą się rozwiązywania problemów, aktywnego słuchania, skutecznego komunikowania się, a także wzmacniają poczucie własnej wartości. Metoda projektu wdraża uczniów i uczennice do planowania oraz organizowania pracy, a także dokonywania samooceny. Projekty pozwalają na współdziałanie szkoły ze środowiskiem lokalnym oraz na zaangażowanie rodziców¹².

Realizacja szkolnych projektów poprawia samoocenę uczniów i uczennic, wzmacnia ich wiarę we własne możliwości i poczucie sprawczości oraz daje okazję do zaprezentowania i rozwoju talentów, nie zawsze dostrzeganych w szkolnej rzeczywistości.

„Młodzi w Akcji” to ogólnopolski program, którego celem jest inspirowanie opiekunów i opiekunek młodzieży oraz ich podopiecznych do podejmowania nieszablonowych działań na rzecz swojej okolicy i jej mieszkańców i mieszkańek. W kolejnych edycjach programu młodzi ludzie podejmują kreatywne wyzwania w ramach jednego z proponowanych tematów. Dzięki temu uczą się pracy metodą projektu, a także mają okazję wcielić się np. w role etnologów/-żek, reporterów/-ek, artystów/-ek, sportowców/-czyń, aktywistów/-ek.

Więcej: www.mlodziw akcji.ceo.org.pl

9 Hattie J. „*Widoczne uczenie się nauczycieli. Jak maksymalizować siłę oddziaływania na uczenie się*”, CEO Warszawa 2015

10 Mikina A., Zając B. „*Metoda projektów w gimnazjum. Poradnik dla dyrektorów i nauczycieli gimnazjów*”, ORE Warszawa 2002

11 Rozporządzenie z dnia 30 stycznia 2018 r. w sprawie nowej podstawy programowej kształcenia ogólnego dla czteroletniego liceum ogólnokształcącego, pięcioletniego technikum oraz dwuletniej branżowej szkoły II stopnia (Dz. U. 2018, 467) - <http://www.dziennikustaw.gov.pl/DU/2018/467> [dostęp 27.09.2019].

12 Jw.

Komunikowanie się i rozmawianie – dyskusje, debaty, techniki partycypacyjne i inne metody

W obrębie kluczowych kompetencji mocno wybrzmiewają umiejętności porozumiewania i komunikowania się oraz umiejętność rozumienia i tworzenia informacji. Są one ważne z punktu widzenia kształtowania postaw zaangażowania w sprawy publiczne, szacunku i tolerancji do innych. **Poniżej prezentujemy wybrane metody dyskusji i debatowania oraz techniki partycypacyjne, które:**

- **pozwalają ćwiczyć kulturę rozmowy:** ich uczestnicy i uczestniczki uczą się wstuchiwać w argumenty innych i je szanować;
- **pomagają w zdobywaniu nowych i doskonaleniu dotychczasowych umiejętności dyskusowania:** uczą formułowania logicznych i przekonujących argumentów, ćwiczą wypowiedź publiczną oraz doskonalą w autoprezentacji;
- **tworzą przestrzeń do kształtowania własnej opinii oraz wpływania na opinie innych;**
- **przybliżają nowe treści:** uczniowie/uczennice gromadzą, selekcionują oraz analizują informacje z różnych źródeł dotyczące zagadnienia poruszanego podczas debaty.

KARUZELA DYSKUSJI

1. Rozsuńcie ławki na bok, a krzesła ustawcie w dwóch równoległych kręgach – krzesła skierowane do środka, tak aby siedzące na nich osoby patrzyły sobie w oczy.
2. Poproś uczniów i uczennice, aby losowo usiedli/-ły na krzesłach. Zapisz na tablicy główny temat waszej dyskusji. Poinformuj uczniów i uczennice, jakie są zasady dyskusji: nauczyciel/nauczycielka przedstawia uczniom kolejne argumenty ZA lub PRZECIW. Uczniowie i uczennice siedzący w wewnętrznym kręgu zawsze bronią przedstawionego argumentu (są ZA), a uczniowie i uczennice siedzący w zewnętrznym kręgu są zawsze PRZECIW, czyli starają się obalić określony argument.
3. Po przedstawieniu przez nauczyciela/nauczycielkę argumentu, każdy uczeń i uczennica przedstawia koleżance lub koledze z pary swoje stanowisko w tej sprawie (ZA lub PRZECIW) i je uzasadnia. Następnie wysłuchuje poglądów i argumentacji na ten temat koleżanki lub kolegi z pary. Dopiero po przedstawieniu sobie nawzajem poglądów, pary mogą zacząć ze sobą dyskutować na ten temat i próbować wypracowywać wspólne stanowisko.
4. Pary na rozmowę ze sobą mają ok. 3-4 minuty. Po upływie tego czasu uczniowie i uczennice siedzący w wewnętrznym kręgu przesiadają się na krzesło obok zgodnie z ruchem wskazówek zegara. Tak nowo utworzone pary rozpoczynają rozmowę: na początku, przedstawiając sobie wzajemnie swoje stanowisko w odniesieniu do argumentu przywołanego przez nauczyciela/nauczycielkę, a następnie dyskutując na ten temat. Przypomnij uczniom i uczennicom, że niezależnie od zmiany miejsca uczniowie i uczennice siedzący w wewnętrznym kręgu zawsze są ZA, a uczniowie i uczennice siedzący w zewnętrznym kręgu są zawsze PRZECIW. Kontynuujcie taki przebieg ćwiczenia do czasu, aż uczniowie i uczennice będą mieli okazję rozmowy z co najmniej 7 osobami.
5. Nauczyciel/nauczycielka przedstawia argumenty na przemian: raz ZA, raz PRZECIWKO, tak aby uczniowie i uczennice musieli przyjmować różne perspektywy patrzenia na dany problem, raz broniąc argumentów ZA, a w kolejnej dyskusji broniąc argumentów PRZECIW.
6. Podsumowując dyskusję, zapytaj uczennice i uczniów:
 - a. *Czy podczas ćwiczenia z karuzelą dyskusji zmienili swój pogląd na zadany temat z początku zajęć?*
 - b. *Jak się czuli w sytuacji, kiedy byli zmuszeni do uzasadnienia stanowiska odmiennego od własnego?*
 - c. *Czy podczas dyskusji w różnych parach poznali nowy argument, który wydaje im się szczególnie ciekawy, słuszny, trafny?*

JIGSAW/ UKŁADANKA

1. Zapisz na tablicy temat dyskusji.
2. Podziel uczniów i uczennice na pięć grup. Poinformuj, że to są ich pierwotne grupy. Następnie w ramach grup, każdy uczeń i uczennica odlicza od 1 do 6. Teraz poproś uczniów i uczennice z jedynekami, aby uformowali jedną grupę, dwójki formują osobną grupę itd.
3. Każdej nowo uformowanej grupie przypisz perspektywę rozważania tematu rozmowy – z punktu widzenia innej grupy społecznej, innego środowiska albo z perspektywy tego, co w danym temacie może zostać zrobione przez władze centralne, lokalne, społeczność, grupy zawodowe, osoby indywidualne.
4. Po dyskusji w grupach od 1 do 6 uczniowie i uczennice z powrotem formują swoje grupy z początku zajęć. Teraz dyskutują i określają wspólne stanowisko wobec pytania zapisanego na tablicy, ale biorąc pod uwagę wszystkie wnioski i argumenty określone we wcześniejszych grupach – każdy członek i członkini grupy wnosi do dyskusji inną perspektywę patrzenia na dany temat.
5. Na koniec każda grupa pierwotna prezentuje na forum swoje stanowisko wraz z uzasadnieniem. Przedyskutujcie wspólnie, z czego wynikają rozbieżności lub zbieżności stanowisk grupowych.

OKREŚLANIE STANOWISK

1. Zapisz na tablicy temat dyskusji. Poproś uczennice i uczniów, aby w zeszytach lub na kartkach określili swoje stanowisko w danym temacie, wskazując 3 argumenty, np. „Zgadzam się/Nie zgadzam się, ponieważ...”.
2. Na flipchartach lub kartkach brystolu, przed rozpoczęciem lekcji albo podczas samodzielnej pracy uczniów i uczennic, wypisz stwierdzenia, argumenty zwolenników i przeciwników w danym temacie.
3. Rozłóż flipcharty w klasie. Rozdaj uczniom i uczennicom 6 karteczek samoprzylepnych (najlepiej w trzech różnych kolorach). Poproś, aby przeszli się po klasie i przykleili karteczkę na każdym flipcharcie, określając swoje stanowisko w odpowiedzi na dane stwierdzenie. Uczennice i uczniowie mogą napisać stanowisko na karteczce lub przykleić karteczkę w określonym kolorze: zgadzam się (kolor zielony), nie zgadzam się (kolor czerwony), nie mam zdania (kolor żółty).
4. Gdy wszyscy określą swoje stanowiska, podsumuj tę część zajęć, podając informację, jaka część klasy zgadza się lub nie z danym stwierdzeniem. Zapytaj uczennice i uczniów, z czego ich zdaniem wynika zbieżność lub rozbieżność stanowisk.

SZYBKIE DEBATY

1. Zapisz na tablicy temat dyskusji. Następnie przekaz każdemu uczniowi i każdej uczennicy po jednej karteczce samoprzylepnej.
2. Przeczytaj przykładowy argument zwolennika/zwolenniczki oraz przeciwnika/przeciwniczki w danym temacie. Poproś uczniów i uczennice, aby zapisali/-ły na karteczce swoje stanowiska w tej sprawie:
 - a. uczniowie i uczennice, którzy zdecydowanie zgadzają się z danym stanowiskiem wpisują 1;
 - b. uczniowie i uczennice, którzy raczej zgadzają się z danym stanowiskiem wpisują 2;
 - c. uczniowie i uczennice, którzy nie mają zdania na ten temat wpisują 3;
 - d. uczniowie i uczennice, którzy raczej nie zgadzają się z danym stanowiskiem wpisują 4;
 - e. uczniowie i uczennice, którzy zdecydowanie nie zgadzają się z danym stanowiskiem wpisują 5.
3. Wszyscy podnoszą do góry karteczkę z zapisanym numerem. Następnie poproś, aby uczniowie i uczennice dobrali się w pary, tak aby w każdej parze znalazły się osoby o odmiennych poglądach, np. osoby z numerem 1 łączą się z 3, 4 i 5, osoby z numerem 2 z 3, 4 i 5 itd. Uczniowie i uczennice w parach dyskutują, dlaczego reprezentują dane stanowisko.
4. Po zakończeniu dyskusji w parach zapytaj uczniów i uczennice, czy któryś z argumentów zaprezentowanych przez osobę o odmiennych poglądach wydał im się ciekawy, trafny, przekonujący lub spowodował, że chcieliby jeszcze coś przemyśleć.

DEBATY CHODZONE

1. Wypisz na kartkach A4 drukowanymi literami stwierdzenia: ZGADZAM SIĘ, NIE ZGADZAM SIĘ, NIE JESTEM PEWNY/PEWNA i powieś je w różnych miejscach klasy, np. ZGADZAM SIĘ przy oknie, NIE JESTEM PEWNY/PEWNA przy tablicy, NIE ZGADZAM SIĘ przy ścianie. Następnie napisz na tablicy temat dyskusji.
2. Poproś uczniów i uczennice, by stanęli/-ły przy kartce z tym stwierdzeniem, które reprezentuje ich stanowisko w danym temacie.
3. Powiedz, że za chwilę zaczniecie dyskusję na ten temat. Podkreśl, że w każdej chwili uczeń lub uczennica może zmienić miejsce, jeśli podczas dyskusji usłyszy stwierdzenie, argument, który przekona go/ją do zmiany stanowiska.
4. Następnie poproś uczniów i uczennice, aby kolejno przedstawiali i argumentowali swoje stanowisko: raz osoba opowiadająca się ZA w danym temacie, następnie osoba PRZECIW, a w końcu osoba, która nie jest pewna. Uczniowie i uczennice powinni:
 - odnosić się do argumentów użytych przez ich przedmówcę/przedmówczynię;
 - próbować się do nich ustosunkować;
 - wnosić nowe aspekty do dyskusji.

Możesz zachęcać uczniów i uczennice, aby próbowali przekonywać siebie do zmiany miejsca.

BUTY INNEJ OSOBY

1. Zapisz na tablicy pytanie poddawane pod dyskusję.
2. Poproś uczennice i uczniów, aby określili na osobnej kartce swoje stanowisko w danej kwestii i uzasadnili je, podając co najmniej 3 argumenty dla poparcia swojego poglądu, np.: „Jestem za/przeciwko ... ponieważ ...”.
3. Poproś uczniów i uczennice, aby złożyli swoje kartki z opisanymi stanowiskami w jednym miejscu i zamieszaj je. Następnie przydziel losowo każdemu i każdej jedną kartkę z opisanym stanowiskiem i jego uzasadnieniem. Powiedz, że przystąpicie teraz do dyskusji na temat zapisany na tablicy. Uczniowie i uczennice, zabierając głos w dyskusji, powinni przedstawiać stanowisko zapisane na wylosowanej kartce (czyli wcielić się w rolę osoby, która pisała to stanowisko). Uczniów i uczennice zobowiązuje tylko zapisane na kartce stanowisko ZA lub PRZECIW, argumentację i uzasadnienie mogą twórczo rozwijać.
4. Przeprowadź dyskusję na forum klasy zgodnie z ustalonym kontraktem. Poproś uczniów i uczennice o zgłaszanie się do wypowiedzi poprzez podniesienie ręki, zapisuj na kartce kolejno zgłaszające się osoby i udzielaj im głosu. Dbaj o to, aby każdy uczeń i uczennica miał prawo do wypowiedzi – każda wypowiedź powinna trwać nie więcej niż 2 minuty. W pierwszej kolejności do głosu dopuszczaj te osoby, które jeszcze się nie wypowiedziały. Poproś uczennice i uczniów, aby – zanim wyrażą własne stanowisko na dany temat – podsumowali w jednym lub dwóch zdaniach wypowiedź swojego przedmówcy/swojej przedmówczyni, odnosząc się do tezy i użytej argumentacji. Dopiero po podsumowaniu wypowiedzi przedmówcy/przedmówczyni, uczeń lub uczennica ma czas na wypowiedzenie stanowiska, które reprezentuje.
5. Na zakończenie zapytaj uczniów i uczennice, jak się czuli, wcielając się w rolę osoby reprezentującej punkt widzenia odmienny od ich własnego. Czy argumenty, które przeczytali na wylosowanych przez siebie kartkach, uznali za ciekawe, słuszne, trafne, przekonujące? Czy dowiedzieli się czegoś nowego w omawianym temacie?

W publikacji źródłowej znajdziesz więcej przykładów dyskusji („Pięć razy dlaczego”, „Wcielanie się w rolę”, „Analiza przekazów medialnych”, „Myśl-łącz się-dziel”, „Kula śniegowa”, „Kóło konsekwencji”)¹³.

13 Emerson M., Gannon C., Harrison V., Lewis A. Poynor, *Tackling Controversial Issues in the Citizenship Classroom. A Resource for Citizenship Education*, CDVEC Curriculum Development Unit 2012, <http://www.ubuntu.ie/media/controversial-issues.pdf> [dostęp: 28.09.2019].

W uruchamianiu różnych procesów i włączaniu w nie różnych członków i różne członkinie szkolnej społeczności przydatne mogą być **techniki partycypacyjne**¹⁴. Polecamy wybrane z nich, zachęcając jednocześnie do częstego korzystania z portalu partycypacjaobywatelska.pl, promującego partycypację jako narzędzie konsultowania i wypracowania rozwiązań, włączania w działania oraz upowszechniania ich wyników.

WORD CAFÉ

Metoda ta służy przede wszystkim wymianie informacji i pomysłów oraz określeniu potrzeb i oczekiwań wszystkich uczestników i uczestniczek (a nie znalezieniu konkretnych rozwiązań). Dzieje się to podczas rozmów prowadzonych jednocześnie przy kilku stolikach – jeden stół to jeden temat rozmowy. Uczestnicy i uczestniczki kilkakrotnie zmieniają stoliki, co pozwala im zapoznać się ze wszystkimi omawianymi tematami. W *Word Café* może wziąć udział nawet bardzo liczna grupa – do 200 osób.

To doskonałe narzędzie do omówienia np. z rodzicami i uczniami/uczennicami potrzeb w zakresie edukacji obywatelskiej, rozwoju samorządu uczniowskiego, podejmowanych działań obywatelskich w szkole i poza nią.

KAWIARNIA OBYWATELSKA

Celem tej techniki partycypacyjnej jest rozpoczęcie debaty na ważny temat, zbieranie opinii uczestników i uczestniczek oraz dyskusja, a także budowanie relacji pomiędzy uczestnikami i uczestniczkami. To nieformalne spotkanie przebiega w trzech turach: podczas pierwszej każdy może wypowiedzieć swoje zdanie, w kolejnej jest przestrzeń na komentowanie usłyszanych opinii, w ostatniej następuje podsumowanie dyskusji. Liczba uczestników i uczestniczek nie powinna przekroczyć 10 osób.

Kawiarnię Obywatelską można np. wykorzystać podczas dni otwartych szkoły, by wspólnie z rodzicami, nauczycielami/nauczycielkami, uczniami/uczennicami przedyskutować wprowadzane zmiany w zakresie edukacji obywatelskiej (np. tematami dyskusji mogą być strategie uczenia [się]).

WARSZTATY PRZYSZŁOŚCIOWE

Podczas warsztatów przyszłościowych prowadzony jest dialog między zróżnicowanymi grupami w celu stworzenia wspólnej wizji danego obszaru. Zakłada on 4 etapy: przygotowanie, krytyka, utopia oraz realizacja, czyli wymyślanie konkretnych rozwiązań. W zależności od liczby uczestników/uczestniczek dyskusję prowadzi jeden moderator/moderatorka lub więcej.

Tę technikę warto wykorzystać w planowaniu pracy nad programem edukacji obywatelskiej, gdy ma się już przedyskutowane z różnymi grupami wybrane obszary tematyczne lub metody. W odróżnieniu od wcześniejszych technik ta służy wypracowaniu konkretnych rozwiązań – mogą to być np. propozycje zmiany funkcjonowania samorządów klasowych, samorządu szkolnego lub wybór tematyki lokalnych projektów obywatelskich.

¹⁴ Więcej informacji o technikach partycypacyjnych znajduje się na stronie <https://partycypacjaobywatelska.pl> [dostęp: 28.09.2019].

OPEN SPACE (OTWARTA PRZESTRZEŃ)

To metoda organizacji około sześciogodzinnych spotkań dla dużych grup, polegająca na samoorganizacji uczestników i uczestniczek – to oni tworzą program i jego zawartość. Stosuje się ją w sytuacji, kiedy grupa w krótkim czasie chce się wymienić swoją wiedzą, przedyskutować ważne dla nich zagadnienia i znaleźć rozwiązania. Zasady OS sprawiają, że po zakończeniu spotkania uczestnicy i uczestniczki są bardzo zaangażowani w realizację podjętych zamierzeń, gdyż sami je wypracowali i zaplanowali.

Przed samym wydarzeniem konieczne jest sformułowanie głównego tematu, dobór przestrzeni i uczestników/uczestniczek oraz przygotowanie ramowego programu. Metoda sprawdza się, jeśli uczestnicy/uczestniczki mają osobisty stosunek do tematu a organizator/organizatorka nie narzuca z góry rezultatów. Podczas OS organizator wita osoby uczestniczące, przedstawia główny cel spotkania oraz prosi o zgłaszanie ważnych tematów do dyskusji. Po ich zapisaniu inicjatorzy tematów stają się gospodarzami/gospodyniami rozmów w grupach – pozostali uczestnicy i uczestniczki w sposób dowolny się do nich przyłączają. Mogą też prowadzić nieformalne rozmowy poza grupami, biorąc odpowiedzialność za swój czas i zaangażowanie. Z każdej dyskusji sporządzany jest raport udostępniany wszystkim uczestniczącym osobom. Po indywidualnej refleksji następuje planowanie działań na przyszłość.

Podobnie jak warsztaty przyszłościowe technika ta przydaje się po wstępnym rozpoznaniu opinii społeczności szkolnej w zakresie wprowadzania zmian na rzecz programu edukacji obywatelskiej. Zarówno *Open Space*, jak i warsztaty przyszłościowe mogą być stałym, powtarzanym np. raz w roku, elementem poszukiwania rozwiązań i pomysłów przez całe środowisko szkolne (nie tylko w zakresie edukacji obywatelskiej, ale także w innych ważnych dla szkoły obszarach).

Czasem mamy kłopot z podejmowaniem (w szkole i w domu) tematów budzących duże emocje – obawiamy się, czy poradzimy sobie z gorącą dyskusją i czy „udźwigniemy” temat. Jeśli szkoła zdecyduje się na wprowadzenie programu edukacji obywatelskiej, będzie to nieuniknione – nie da się obojętnie przejść obok tematów dot. migracji, nietolerancji, hejtu w Internecie, podziałów społecznych, zagrożeń klimatycznych itp. Zachęcamy do tego, by zarówno na lekcjach, jak i poza nimi podejmować takie rozmowy i dzięki temu kształtować umiejętności dyskusowania w duchu szacunku i zrozumienia.

Na potrzeby naszych programów przygotowaliśmy narzędzia wspierające taką trudną rozmowę. Znajdziesz je w **Przewodniku dla młodzieży. Klub Dobrej Rozmowy**, który skoncentrowany jest wokół wybranych trudnych tematów i metodologii pracy z nimi.

Proponujemy także narzędzia, które mogą być przydatne w realizacji programu edukacji obywatelskiej w obliczu różnych wyzwań wychowawczych.

Są to metody, które podkreślają różnorodność uczestników i uczestniczek, oddają głos im samym, dając wolność wypowiedzenia się oraz słuchania innych według jasno określonych zasad. Umożliwiają one poruszanie trudnych i „dużych” tematów oraz wspólne podejmowanie decyzji. **Pomagają w kształtowaniu kompetencji osobistych, społecznych i uczenia się oraz kompetencji obywatelskich. Kształcą też kompetencje w zakresie rozumienia i tworzenia informacji.**

OKRĄGLY STÓŁ¹⁵

To demokratyczna przestrzeń kawiarniano-warsztatowa, gdzie jest miejsce zarówno na debatę, jak i na warsztaty oraz twórczość artystyczną. Jego celem jest omówienie prezentacji i odkrycie perspektywy osób pochodzących z różnych grup społecznych, narodowościowych i religijnych.

Punktem wyjścia tej metody jest koncentracja na rozmowie wokół wybranych tekstów kultury oraz na wymianie doświadczeń uczestników i uczestniczek spotkań.

TEATR FORUM¹⁶

Jest to rodzaj teatru, który umożliwia publiczności, tzw. widzo-aktorom i aktorkom aktywność sceniczną i zmianę losów głównego bohatera lub bohaterki w sytuacji kryzysu. Celem spektakli jest zamiana: widzów – często traktowanych przedmiotowo, biernych odbiorców i odbiorczyń – w aktorów/aktorki – sprawczych twórców i twórczynie scenicznej akcji. Teatr Forum to teatralna gra, w której podczas przedstawienia teatralnego pokazany jest nierozwiązany problem, będący przejawem ucisku/opresji. Widzowie zapraszani są na scenę, by zaproponować i odegrać możliwe rozwiązania zaprezentowanego problemu.

METODA CoRESOLVE YOUTH SPEAK¹⁷

Metoda ta wywodzi się z Deep Democracy Institute (tzw. metody głębokiej demokracji). Osią metody jest przekonanie, że w grupie spotykają się osoby o różnych opiniach i to te różnice stają się powodem konfliktów. Metoda ta pozwala w prosty i szybki sposób zniwelować napięcie i dojść do sedna konfliktu, a przy okazji nie wymaga dodatkowych materiałów i skomplikowanych narzędzi. Wymaga jedynie poznania i przećwiczenia metody, tak by docelowo młodzież mogła używać jej sama lub z małym wsparciem nauczyciela/nauczycielki. Metoda ta jest skutecznie wykorzystywana przez uczniów i uczennice w szkołach np. w RPA, Niemczech i Polsce.

15 Więcej o metodzie: <https://trudnytemat.ceo.org.pl/kategorie/okragly-stol> [dostęp: 28.09.2019].

16 Więcej o metodzie: <https://trudnytemat.ceo.org.pl/kategorie/teatr-forum> [dostęp: 28.09.2019].

17 Więcej o metodzie: <https://trudnytemat.ceo.org.pl/kategorie/warsztaty-coresolve> [dostęp: 28.09.2019].

VIII. SZKOLNY PROGRAM EDUKACJI OBYWATELSKIEJ – KROK PO KROKU

Przypomnijmy podstawowe założenia, które powinny towarzyszyć myśleniu o szkolnym programie edukacji obywatelskiej.

Szkolny program edukacji obywatelskiej:

1. obejmuje zagadnienia i metody zaproponowane w przewodniku (wszystkie lub wybrane); może też być uzupełniony o inne, istotne dla danej placówki;
2. obejmuje wszystkich uczniów i uczennice szkoły, zarówno w przestrzeni lekcyjnej, jak i pozalekcyjnej;
3. umocowany jest poprzez odpowiednie zapisy w statucie szkoły oraz w programie profilaktyczno-wychowawczym;
4. znajduje swoje odbicie w kulturze pracy szkoły: relacje między nauczycielami i nauczycielkami, współpraca z rodzicami, relacje z uczniami i uczennicami (w tym samorząd uczniowski), warunki środowiska uczenia się (w tym model dyscypliny);
5. jest wytyczną w zakresie programów nauczania oraz dobierania metod i strategii uczenia, w tym działań pozaszkolnych, w które włączani są uczniowie i uczennice;
6. jest wskazówką przy planowaniu doskonalenia nauczycieli i nauczycielek;
7. jest spójny z misją i wizją szkoły.

Powinien uwzględniać zatem:

- wartości ważne dla wszystkich członków i członkiń szkolnej społeczności;
- zasoby szkoły: kompetencje, infrastruktura, sojusznicy i sojuszniczki, warunki materialne i organizacyjne;
- organizację szkoły: współpraca, wpływ uczniów i uczennic oraz rodziców;
- sposób współpracy nauczycieli i nauczycielek w zakresie realizacji celów edukacyjnych i wychowawczych;
- metody i strategie uczenia (się);
- działania profilaktyczno-wychowawcze – przedmiotowe, poza zajęciami i na tzw. godzinach do dyspozycji wychowawcy/wychowawczynie.

Proponujemy model pracy nad szkolnym programem edukacji obywatelskiej – od rozmowy o wartościach, poprzez organizację różnorodnych spotkań uczących, dzielenie się i współpracę, aż do podsumowania. Wybrane aktywności i działania można (a nawet trzeba) zrealizować z uczniami i uczennicami, rodzicami i potencjalnymi sojusznikami (jednostki samorządu terytorialnego, instytucje kultury, NGO-sy lokalne i centralne).

Zachęcamy do korzystania – przy włączaniu innych grup – z tych samych narzędzi, które wskazujemy jako przydatne w pracy na poziomie rady pedagogicznej. Do wykorzystania są także metody, które we wcześniejszych rozdziałach wskazaliśmy jako istotne w kształtowaniu kompetencji kluczowych.

Misja szkoły – rozmowy o wartościach

Aby działania edukacyjne podejmowane w szkole były skuteczne, muszą być oparte na wartościach wspólnych i ważnych dla wszystkich członków i członkiń szkolnej społeczności (uczniów i uczennic, nauczycieli i nauczycielek, rodziców, pracowników i pracownic szkoły itp.).

Jeśli więc planujemy wdrażać całościowo model edukacji obywatelskiej w oparciu o przedstawione wyżej treści i metody, istotne jest, by nie tylko pochylić się nad wartościami zapisanymi w prawie oświatowym. Chodzi też o to, by określić własne wartości, specyficzne dla szkolnej społeczności i nawiązujące wprost do obszarów, kompetencji, strategii uczenia się, uznanych za ważne w programie edukacji obywatelskiej.

Kilka poniższych ćwiczeń może pomóc w zorganizowaniu rozmowy o wartościach. W ćwiczeniach koncentrujemy się na tych wartościach, które są istotne z punktu widzenia edukacji obywatelskiej.

POMYŚL O SWOJEJ SZKOLE JAKO...

Przeczytaj różne opisy szkół – zastanów się indywidualnie, do którego modelu jest waszej szkole najbliższej? Który z tych modeli pozwoli skutecznie realizować praktyczną edukację obywatelską, a który to całkowicie uniemożliwia? Porozmawiaj o tym z innymi, nie tylko nauczycielami i nauczycielkami.

SZKOŁA JAKO ...¹⁸?

Szkoła jako miejsce przekazu. W takiej szkole nadal obecny jest statyczny przekaz i jednokierunkowa relacja pomiędzy mówiącym/mówiącą i słuchającym/słuchającą.

Szkoła jako plac gry. W szkole spotykają się uczniowie i uczennice ukształtowani przez środowisko rodzinne, próbujący realizować w niej swoje style bycia i mierzący się z regułami i standardami innych.

Szkoła jako teatr. W tym typie szkoły aktorem/aktorką jest nauczyciel/nauczycielka, a widzami – uczniowie i uczennice. To teatr, w którym aktorzy i aktorki odpytują widza z treści przedstawienia.

Szkoła jako świątynia. To szkoła z miejscami dla „kapłanów” i „wiernych”. Są tam ministranci, kościelni, przedmioty kultu, rytuały i obrzędy. Miniaturą tej „świątyni” jest klasa szkolna.

Szkoła jako koszary. Taka szkoła zgromadziła pewien zasób narzędzi dyscyplinujących uczestników i uczestniczki zbiorowości. Panuje w niej porządek armii: koszarowy układ klas, wódz naczelny (dyrektor/dyrektorka), dowódcy jednostek (nauczyciele i nauczycielki) oraz żołnierze (uczniowie i uczennice).

Szkoła jako fabryka. Ma hierarchię zbliżoną do zakładu – tworzą ją dyrekcja, brygadziści i brygadziści, robotnicy i robotnice ze zróżnicowanymi kompetencjami i odpowiedzialnością. Nastawiona jest na wypracowanie produktu, którym jest nie tyle wiedza ucznia, co realizowany plan.

Szkoła jako rodzina. To szkoła, w której „głowa rodziny” wie, co robi, a dzieci otaczane są należywym ciepłem.

¹⁸ Materiał opracowany w ramach programu EDUKACJA I KLASA przez Bogdana Jankowskiego na podstawie publikacji Aleksandra Nałaskowkiego: *Przestrzenie i miejsca szkoły*, Impuls - Kraków 2002.

Po krótkiej refleksji nad generalną ideą szkoły zachęcamy do trudnych, ale bardzo potrzebnych rozmów o wartościach. Proponujemy kilka ćwiczeń.

NASZA SZKOŁA...

Wybierz po 3 stwierdzenia, które najbardziej pasują do szkoły, w której uczysz.

Moja szkoła kładzie nacisk na:

1. ... krytyczne myślenie.
2. ... dyscyplinę.
3. ... umiejętność współpracy.
4. ... kształcenie wrażliwości i solidarności z innymi.
5. ... zaangażowanie i praktyczne działanie.
6. ... kształcenie tolerancji i otwartości.
7. ... samodzielność i odpowiedzialność uczniów i uczennic.
8. ... doświadczanie świata bliskiego i dalekiego.
9. ... wyniki egzaminów.

Nauczyciele/nauczycielki w mojej szkole dbają przede wszystkim o:

1. ... autonomię każdego ucznia i uczennicy.
2. ... przekazywanie wiedzy.
3. ... rozwijanie zainteresowań i pasji każdego ucznia i każdej uczennicy.
4. ... współpracę między uczniami i uczennicami.
5. ... angażowanie uczniów i uczennice w działania na rzecz innych.
6. ... kształtowanie praktycznych umiejętności.
7. ... zaangażowanie uczniów i uczennice w sprawy szkoły i lokalnego środowiska.
8. ... kształtowanie umiejętności rozmawiania i komunikowania się.

Po zaznaczeniu stwierdzeń wspólnie z innymi określcie, na ile wartości dot. szkoły i cele nauczycieli i nauczycielek są wspólne. Jeśli występują znaczne rozbieżności – należy podjąć dyskusję: *Co to dla mnie/nas oznacza? Dlaczego jest to ważne? Jakie wartości się za tym kryją? Czy pozwalają one na wprowadzenie proponowanego modelu edukacji obywatelskiej (które tak, które mogą stanowić przeszkodę)?*

Inną formą sprawdzenia, jakie wartości towarzyszą nam w codziennej pracy (także w życiu naszych uczniów i uczennic), jest analiza listy kilkudziesięciu wartości i wybranie w kilku krokach tych, które są nam szczególnie bliskie.

LISTA WARTOŚCI

Z podanej poniżej listy wybierz w kolejnych krokach 20, 10 a następnie 3 wartości, które są dla Ciebie ważne. Na forum omawiamy wybrane wartości, zastanawiając się, które z nich wspierają, a które utrudniają efektywną realizację programu edukacji obywatelskiej (lub w ogóle jego wprowadzenie). Ważny jest zarówno kontekst indywidualnego nauczyciela/nauczycielki, jak i całej rady pedagogicznej. Porównajcie wartości wybrane indywidualnie. Zastanówcie się, które z nich możecie uwspólnić.

uczciwość, prawość, autentyczność, wiarygodność, bezpośredniość, szczerowość, sprawiedliwość, siła, spójność, konsekwencja, poświęcenie, spuścizna, tradycja, obowiązek, honor, dziedzictwo, odpowiedzialność, samodzielność, harmonia, bezpieczeństwo, pokój, racjonalność, wolność, odkrywanie, uważność, kreatywność, zaangażowanie, pasja, zainteresowania, sztuka, zabawa, spontaniczność, wiedza, elastyczność, tożsamość, poszukiwanie, sens, wpływ, prawda, przygoda, różnorodność, zmiana, ruch, okazja, entuzjazm, integracja, dokonywanie zmian, wolontariat, relacje, bezinteresowność, zespół, wspólnota, przynależność, głębia, poznanie, bliskość, oddanie, przyjaźń, porozumienie, łagodność, współczucie, troska, emocjonalność, wytrwałość, demokracja, służba, otwartość, zarządzanie, dzielenie się, uczenie się przez całe życie, sukces, uznanie, zaangażowanie społeczne, kariera, wydajność, osiągnięcia, cel, dokonania, budowanie, przywództwo, mistrzostwo, kompetencja, precyzja, rzetelność, planowanie, zasady, ojczyzna, bycie potrzebnym, władza, lojalność, wybór, akceptacja, dostatek, odwaga, skuteczność, przedsiębiorczość, motywacja, postęp, innowacja, inspiracja, aktywność

Podobne ćwiczenia można przeprowadzić z wszystkimi uczniami i uczennicami (np. na godzinach do dyspozycji wychowawcy/wychowawczyni) oraz z rodzicami.

Może oczywiście okazać się, że niektóre wartości trudno ze sobą pogodzić (np. wolność i posłuszeństwo). Na pewno zdarzy się też, że indywidualne wybory będą bardzo różne. Uwspólnienie tych, które akceptuje grono nauczycieli/nauczycielek (a potem jeszcze zweryfikowanie tego z potrzebami młodzieży, rodziców) jest punktem wyjścia do doprecyzowania misji szkoły, kluczowej dla dalszego procesu planowania i wdrożenia programu edukacji obywatelskiej.

Diagnoza zasobów szkoły – poziomy Diltsa

Jeśli chcemy dokonywać głębokiej i trwałej zmiany w szkole (w naszym przypadku myślimy o wprowadzeniu takiego programu edukacji obywatelskiej, który będzie obejmował całościowe doświadczenie uczniów i uczennic), musimy poddać refleksji różne jej obszary.

Narzędzie pomocne w diagnozowaniu tego, jak jest, stanowi model Diltsa. Poniżej opisujemy, na jakie obszary zwraca uwagę oraz czego każdy z tych obszarów dotyczy. Podpowiadamy, jakie pytania można stawiać (sobie i uczniom/uczennicom) przy refleksji nad tymi obszarami, tak by odnosiła się ona do myślenia nad programem edukacji obywatelskiej.

ŚRODOWISKO (gdzie? kiedy? w jakich warunkach?) – wszystko, co nas otacza, miejsce, obiekty, ludzie i nasze relacje z nimi, czas i warunki, w których się znajdujemy.

ZACHOWANIA (co robię?) – różne formy aktywności, jakie wykonujemy, nasze działania i reakcje.

UMIĘTNOŚCI (jak?) – sekwencje działań (wewnętrznych i zewnętrznych), prowadzące do realizacji określonego celu. To także strategie, jakimi postępuje się nasz umysł, aby zrealizować zamierzenia.

PRZEKONANIA (dlaczego?) – uogólnienia na temat związków pomiędzy zdarzeniami, ludźmi, zjawiskami i innymi elementami rzeczywistości; stereotypy myślenia, interpretacji i oceny. Przekonania z jednej strony pomagają porządkować dane oraz nadawać sens rzeczywistości, z drugiej – narzucają ograniczenia i zniekształcają percepcję („uważam, że...”, „jestem pewien, że ...”, „wierzę/nie wierzę, że...”, „zgadzam się z opinią, że...”).

WARTOŚCI (dlaczego coś robię/albo nie robię? w imię czego?) – to, co uważamy za ważne, istotne i mające znaczenie w naszym życiu; wartości motywują nas do działania i wyznaczają jego kierunek.

TOŻSAMOŚĆ (kim jestem?) – odnosi się do tego, za kogo się uważamy, z kim (lub z czym) się identyfikujemy („jestem ...” / „nie jestem ...”; „jesteś ...” / „nie jesteś ...”; „ja ...”; „mnie ...”).

MISJA (co? po co to robię?) – określa nadrzędne zadanie, jakie mamy do spełnienia w życiu – jest związana z wizją naszej idealnej przyszłości, w której realizujemy swoje najwyższe wartości („moim powołaniem jest ...”, „moje zadanie życiowe to ...”, „to, co mam do zrobienia w życiu to ...”).

Obserwacja wybranych widocznych poziomów (środowisko, zachowania, umiejętności) pomaga zweryfikować poziomy ukryte (przekonania, wartości, tożsamość, misja). Jeśli więc np. deklaruje się, że najważniejszą kompetencją kształtowaną w szkole jest kompetencja obywatelska (misja – poziom ukryty), a samorząd uczniowski jest w szkole fikcją (zachowania, środowisko – poziom widoczny) lub uczniowie/uczennice nie mają możliwości rozmawiania czy realizacji projektów (środowisko, zachowania – poziom widoczny), to można przypuszczać, że kształtowanie postaw obywatelskich jest tu jedynie deklaratywne.

POZIOMY DILTSA – DIAGNOZA MOJEJ SZKOŁY

Zachęcamy do przeanalizowania wszystkich obszarów/poziomów w waszej szkole. Poniższa tabela zawiera przykładowe pytania o stan wyjściowy, czyli jak jest (lista pytań dla każdego obszaru jest otwarta). Lewa kolumna zawiera pytania do uczniów i uczennic, prawa – do nauczycieli i nauczycielek.

Po diagnozie (realizowanej indywidualnie lub wspólnie) warto zastanowić się przy każdym z obszarów jak zdiagnozowane czynniki wpływają na realizację programu edukacji obywatelskiej? Które wspierają tę realizację, a które ją utrudniają? Co musi się zmienić, wydarzyć, aby realizacja była nie tylko efektywna, ale też wręcz możliwa? Które zmiany można wprowadzić szybko, które wymagają czasu?

UCZNIOWIE/UCZENNICE	POZIOMY DILTSA	NAUCZYCIELE/NAUCZYCIELKI
<p>PRZESTRZEŃ</p> <p>Jak jest (i czy w ogóle jest) ukształtowana przestrzeń szkoły dla uczniów i uczennic? Jak wyglądają szkolne korytarze? Jak wyglądają sale lekcyjne? Jak są ustawione ławki? Jak jest wykorzystywana przestrzeń wokół szkoły?</p> <p>Jakie zasady dotyczące sposobu ubierania się i wyglądu uczniów i uczennic obowiązują w danej szkole? Jaki wpływ na kształtowanie przestrzeni szkoły mają uczniowie i uczennice?</p> <p>ORGANY/INSTYTUCJE</p> <p>Jak zorganizowany jest samorząd uczniowski (od samorządów klasowych do uczniowskich)? Czy SU ma swoje miejsce w przestrzeni szkoły (sala, tablica, spotkania z dyrektorem/dyrektorką, nauczycielami/nauczycielkami)?</p> <p>Czy nasza przestrzeń i organizacja pracy/współpracy uczniów i uczennic pomaga w kształtowaniu postaw obywatelskich?</p>	<p>ŚRODOWISKO</p>	<p>PRZESTRZEŃ</p> <p>Jak nauczyciele i nauczycielki kształtują przestrzeń szkoły, aby rozwijać kompetencje kluczowe?</p> <p>Czy wykorzystują przestrzeń szkoły i poza szkołą do działań edukacyjnych i wychowawczych – jakie ich elementy? Jaki wpływ na przestrzeń mają nauczyciele i nauczycielki?</p> <p>ORGANY/INSTYTUCJE</p> <p>Jak zorganizowana jest rada pedagogiczna, zespoły przedmiotowe i zadaniowe? Jak zorganizowany jest zespół pedagogiczno-wychowawczy?</p> <p>Czy jest w szkole Rada Szkoły, czy tylko Rada Rodziców? Czy rodzice/Rada Rodziców mają wpływ na wygląd i sposób funkcjonowania szkoły?</p> <p>Czy nasza przestrzeń i organizacja pracy/współpracy nauczycieli/nauczycielek pomaga w kształtowaniu postaw obywatelskich?</p>
<p>Jakich zachowań i działań oczekuje się na co dzień od uczniów i uczennic? Jak uczniowie/uczennice komunikują się ze sobą? Jak komunikują się z nauczycielami i nauczycielkami? Jak udzielają informacji zwrotnych (uczeń-uczeń; uczeń-nauczyciel; nauczyciel-uczeń)?</p> <p>Jak funkcjonują w grupie? Czy współpracują ze sobą – w jakich obszarach?</p> <p>Jakie zadania (pozapredmiotowe) otrzymują – projekty edukacyjne, szkolny wolontariat, koła dyskusyjne, forum uczniowskie, aktywny udział SU w życiu szkoły itp.?</p> <p>Czy i jak służą one rozwijaniu ich kompetencji kluczowych, wskazanych jako istotne dla kształtowania postawy obywatelskiej?</p> <p>Jakie działania podejmują uczniowie i uczennice w ramach SU, a jakie – w ramach innych inicjatyw? Czy są sami autorami tych inicjatyw, czy wykonują je na prośbę/polecenie nauczycieli?</p> <p>Czy zgłaszają potrzebę rozmowy o współczesnych tematach?</p> <p>Kto podejmuje decyzje o sprawach ważnych dla uczniów i uczennic? Jaka jest hierarchia w szkole w tym zakresie?</p> <p>Czy uczniowie i uczennice korzystają w szkole z nowych technologii w poszukiwaniu informacji oraz ich tworzeniu?</p> <p>Czy dbają o swoją szkołę – o jej wygląd, wizerunek?</p> <p>Które zachowania uczniów i uczennic pomagają w realizacji edukacji obywatelskiej (są jej przejawem), a które ją utrudniają?</p>	<p>ZACHOWANIA</p>	<p>Jak zachowują się nauczyciele i nauczycielki wobec uczniów i uczennic? Jak się do nich odzywają? Czy udzielają im informacji zwrotnych dot. działań poza zajęciami lekcyjnymi? W jaki sposób?</p> <p>Jak reagują na niepożądane zachowania uczniów i uczennic? Jaki model dyscypliny przyjmują?</p> <p>Jak współpracują nauczyciele i nauczycielki? Czy tworzą środowisko współpracy (w zakresie planowania i realizacji szkolnych zadań)?</p> <p>Jakie formy i metody nauczania stosują – czy sprzyjają one rozwijaniu kompetencji kluczowych, wskazanych jako istotne dla kształtowania postawy obywatelskiej?</p> <p>Czy szkoła uwzględnia różnorodność społeczno-kulturową oraz opiera swoje działania na aktywnych metodach pracy?</p> <p>Jak często nauczyciele i nauczycielki realizują projekty na lekcjach i poza zajęciami przedmiotowymi? Czy realizują projekty międzyklasowe, interdyscyplinarne?</p> <p>Jakich tematów dotyczą – czy tylko wynikających z treści programowych, czy też sięgają po np. współczesne/aktualne problemy i wyzwania?</p> <p>Czy szkoła docenia różnorodność oraz aktywnie troszczy się o zaangażowanie wszystkich członków/członkiń społeczności szkolnych?</p> <p>Czy i jak współpracują nauczyciele i nauczycielki z rodzicami i lokalnym środowiskiem?</p> <p>Które zachowania nauczycieli i nauczycielek pomagają w realizacji edukacji obywatelskiej (są jej przejawem), a które ją utrudniają?</p>

UCZNIOWIE/UCZENNICE	POZIOMY DILTSA	NAUCZYCIELE/NAUCZYCIELKI
<p>Czy uczniowie i uczennice naszej szkoły potrafią korzystać z nowych technologii w celach edukacyjnych? W jaki sposób je wykorzystują?</p> <p>Jakie mają umiejętności w zakresie współpracy w grupach rówieśniczych oraz budowania sojuszy z różnymi partnerami?</p> <p>Czy mogą indywidualnie lub zespołowo przeprowadzić przedsięwzięcie od początku do końca?</p> <p>Czy mogą bronić swojego zdania/stanowiska, sięgając do rzeczowych argumentów? Czy słuchają tego, co inni mają do powiedzenia?</p> <p>Czy mają warunki do tego, by generować pomysły i wcielać je w życie?</p> <p>Które z uczniowskich umiejętności trzeba rozwinąć, by realizować działania obywatelskie w szkole i poza nią?</p>	<p>UMIEJĘTNOŚCI</p>	<p>Jakie umiejętności pozaprzemiotowe mają nauczyciele i nauczycielki naszej szkoły? Jakich mają kompetencje wychowawcze?</p> <p>Jakie posiadają umiejętności w zakresie stosowania metod uczenia we współpracy oraz dyskusowania?</p> <p>Czy korzystają z nowych technologii w celu organizacji procesów grupowych i komunikacji z uczniami?</p> <p>Ilu nauczycieli i nauczycielek z naszej szkoły skutecznie inicjuje i wspiera pozalekcyjne działania uczniów (projekty uczniowskie)?</p> <p>Czy potrafią skupić wokół siebie uczniów, zainteresować ich ważnym tematem lub zadaniem?</p> <p>Czy są autorytetami w jakiejś dziedzinie pozaprzemiotowej?</p> <p>Które z umiejętności nauczycielskich trzeba rozwijać, by lepiej realizować edukację obywatelską?</p>
<p>Jakie są przekonania uczniów i uczennic w związku z edukacją? Jaki mają do niej stosunek? Czy utożsamiają się ze szkołą – co o niej myślą?</p> <p>Jaki mają stosunek do zadań dodatkowych, wymagających ich zaangażowania, samodzielności i odpowiedzialności?</p> <p>Co myślą o zaangażowaniu w życie publiczne? Co myślą o dobru wspólnym, polityce (lokalnej i krajowej)?</p> <p>W jakim stopniu te przekonania wspierają kształtowanie postawy obywatelskiej, a w jakim stopniu ograniczają?</p>	<p>PRZEKONANIA</p>	<p>Jakie są przekonania nauczycieli i nauczycielek w stosunku do roli edukacji i jej znaczenia dla codziennego życia uczniów? Co myślą o edukacji obywatelskiej?</p> <p>Jaki stosunek mają do uczniów i uczennic (młodych ludzi)? Co o nich myślą, o ich stosunku do szkoły, do zadań dodatkowych, o ich zaangażowaniu?</p> <p>Czy nauczyciele i nauczycielki wierzą w to, że przygotowują młodzież do obywatelskiego zaangażowania? Czy wierzą, że mają do tego odpowiednie narzędzia?</p> <p>W jakim stopniu te przekonania wspierają kształtowanie postawy obywatelskiej, a w jakim stopniu ograniczają?</p>
<p>Jakie wartości są dla uczniów i uczennic ważne? Jak się one przejawiają w ich codziennym funkcjonowaniu w szkole?</p> <p>W jaki sposób wartości wyniesione z domu wpływają na wartości szkoły?</p> <p>Które z nich wspierają, a które utrudniają rozwijanie przez uczniów postaw obywatelskich?</p>	<p>WARTOŚCI</p>	<p>Co jest ważne w związku z daną postawą? Jakich wartości są związane z daną postawą? W jakim stopniu nauczyciele i nauczycielki placówki uznają daną wartość, na ile jest ona spójna z ich wartościami? Jak ważna jest ona dla nich w pracy z uczniami?</p> <p>Które z nich wspierają, a które utrudniają kształtowanie postaw obywatelskich?</p>
<p>W jakim stopniu uczniowie i uczennice postrzegają odrębność naszej szkoły? Czym różni się ona od innych?</p> <p>Czy czują się związani ze szkołą/klasą (poza aspektem przynależności do placówki jako uczniowie/uczennice)?</p> <p>Jak mogliby dokończyć zdanie: <i>Jako uczeń/uczennica tej szkoły jestem zachęcany/-a do ...</i></p> <p>Po czym to poznają?</p> <p>W których obszarach szkoła realizuje edukację obywatelską, a w których – nie?</p>	<p>TOŻSAMOŚĆ</p>	<p>Kim jesteśmy jako szkoła (placówka)? Jak postrzegamy swoją tożsamość?</p> <p>W jakim stopniu nauczyciele i nauczycielki czują się częścią naszej szkoły? Jak mogliby dokończyć zdanie: <i>Jako nauczyciel/-ka szkoły zachęcam uczniów i uczennice do ...</i></p> <p>W jakim stopniu jest to spójne z postawą obywatelską, którą chcemy kształtować w naszych uczniach?</p>
<p>Po co jest nasza szkoła? Po co do niej chodzimy?</p> <p>Czy jest to spójne z zaangażowaniem obywatelskim, które chcemy w nas rozwijać?</p>	<p>MISJA</p>	<p>Jaki jest główny cel naszej szkoły? Dlaczego w niej uczymy?</p> <p>Czy ten cel jest spójny z postawą obywatelską, którą chcemy kształtować u naszych uczniów?</p>

Czy moja szkoła włącza, wzmacnia i daje poczucie wpływu wszystkim uczniom i uczennicom¹⁹?

Zachęcamy także do refleksji z uczniami i uczennicami na temat tego, jakie warunki tworzy szkoła, by włączać w jej funkcjonowanie wszystkich uczniów i uczennice, wzmacniać ich i zapewniać im poczucie sprawczości.

Poniższe polecenia dla uczniów i uczennic można wykorzystać również do tego, by ocenić poziom włączania, współdecydowania i sprawczości samych nauczycieli i nauczycielek.

Wypisz 10 decyzji, które są podejmowane w klasie każdego dnia (mogą dotyczyć pracy domowej, treści zajęć, podziału na grupy, klasówki, wykonywanego zadania, wycieczki klasowej). Kto decyduje? Kto ponosi skutki decyzji? W które decyzje mogą/powinni być zaangażowani inni? W jaki sposób?

Jeśli angażujesz uczniów i uczennice w podejmowanie decyzji, która dotyczy całej klasy, to w jaki sposób to robisz? Np. pytam o zdanie, a potem sam podejmuję decyzję; głosujemy – wygrywa większość; dążymy do konsensusu: wszyscy muszą się zgodzić lub przynajmniej nie zawetować decyzji; decyduje lider/liderka lub określona grupa osób. Podejmuję decyzję i umożliwiam grupie rozmowę na ten temat, wyjaśniam, z czego ona wynika.

Zapytaj uczniów/uczennice:

Przypomnij sobie jedną sytuację, w której grupa podejmowała decyzję, z którą się nie zgadzałeś/nie zgadzałaś, choć dotyczyła także Ciebie, a i tak decyzja została podjęta. Jak się wtedy czułeś/czułaś? Jak to wpłynęło na twój stosunek do tej decyzji, na relacje z innymi osobami?

Udział w podejmowaniu decyzji jest jednym z kluczowych elementów włączania. Oznacza ono dzielenie się władzą i odpowiedzialnością – w granicach prawa, możliwości i potrzeb wszystkich zaangażowanych osób. Równie istotne jest tworzenie przestrzeni do zabrania głosu przez każdego ucznia i każdą uczennicę.

Zadaj uczniom/uczennicom – lub sobie do autorefleksji – pytania:

Jak czułeś/czułaś się w trakcie dyskusji, w których byłeś/byłaś uczestnikiem/uczestniczką? Czy uczestniczyłeś/uczestniczyłaś kiedyś w spotkaniu, w trakcie którego nie miałeś/miałaś szansy zabrać głosu? Jeśli już udało Ci się przebić, czy twój głos został zupełnie zignorowany? Czy zdarzyło ci się całkowicie wyłączyć w trakcie ważnej dyskusji? Dlaczego tak się stało? Co pozwoliło ci znów się w nią włączyć?

¹⁹ Materiał ten opracowany został na podstawie doświadczeń projektu dot. edukacji włączającej Soci@all. Otwarta szkoła – Szkoła tolerancji, realizowanego przez Centrum Edukacji Obywatelskiej w międzynarodowym konsorcjum w latach 2018-2020.

Niemal każdy ma na swoim koncie doświadczenie bycia niezrozumianym, niedocenionym czy niewysłuchanym w dyskusji. Dotyczy to także szkolnej rzeczywistości – jak zadbać o uczniów i uczennice, by udział w dyskusji był dla nich pozytywnym i wzmacniającym wydarzeniem? Z pewnością kluczowe są: **WŁĄCZANIE, WYSŁUCHANIE i WPŁYW**. Dzięki nim osoby biorące udział w spotkaniu z większym zaangażowaniem słuchają innych i wypowiadają się. Wiedząc, że każdy głos w dyskusji jest ważny, czują się naprawdę wysłuchani. Poczucie wpływu pozwala wyzwolić w grupie jej prawdziwy potencjał, dzięki któremu wzrasta identyfikacja z grupą i jej zadaniem.

Kluczowym czynnikiem pełnego uczestnictwa i zaangażowania jest też poczucie **SPRAWCZOŚCI** czyli osobistej zdolności działania i oddziaływania na innych, na rzecz wspólnoty. Żeby w szkole działanie na rzecz wspólnoty było możliwe, trzeba stworzyć warunki nie tylko instytucjonalne (np. istnienie koła wolontariatu i SU czy przestrzeni umożliwiającej uczniom i uczennicom podejmowanie decyzji i realizowanie swoich pomysłów), ale także emocjonalne (docenienie, informacja zwrotna).

Zadaj sobie pytania:

- Czy zdarzyło ci się, że uczniowie/uczennice przyszli do ciebie z pomysłem na akcję, zmianę, którą chcieli wprowadzić w szkole/klasie? Jak zareagowałeś/zareagowałaś? Jak to mogło wpłynąć na młodzież?
- Przyjrzyj się modelowi zaangażowania. Zastanów się, jak zadbać o to, by uczniowie i uczennice mieli możliwość dokonać jakiejś zmiany w swoim otoczeniu, w klasie. Co musi się wydarzyć?
- Jak – jako nauczyciel/nauczycielka, szkoła – możecie wspierać inicjatywy uczniów i uczennic?

Sprawdź z uczniami i uczennicami kolejne pytania do autorefleksji:

- Przypomnij sobie jedną sytuację, w której sam lub wspólnie z grupą osób zrealizowałeś/-aś jakiś własny pomysł (w szkole, w klasie, w społeczności). Jakie zachowania i komunikaty innych osób decyzyjnych ci w tym pomogły? Jak to doświadczenie wpłynęło na twoje samopoczucie, na postrzeganie siebie i na dalsze działania?

Młody obywatel i młoda obywatelka – model absolwenta i absolwentki naszej szkoły?

Szkoła powinna być miejscem nabywania istotnych kompetencji, które wpływają na to, jakimi obywatelami/obywatelkami jesteśmy w dorosłym życiu.

Aby dobrze tworzyć do tego warunki, warto nie tylko wyobrazić sobie ucznia/uczennicę naszej szkoły, ale także mądrze zdiagnozować zasoby i opisać potrzeby w tym zakresie. Oczywiście, jednym z pierwszych kroków może być typowa mapa zasobów (robiona wspólnie z przedstawicielami i przedstawicielkami całej szkolnej społeczności) lub pogłębiona refleksja z wykorzystaniem modelu Diltsa (opisana wcześniej).

Poniżej proponujemy ćwiczenie skłaniające do spojrzenia w przyszłość.

Kim będzie absolwent lub absolwentka naszej szkoły?

Nauczyciele/nauczycielki i uczniowie/uczennice pracują w sześciu grupach dobranych losowo lub celowo (np. nauczyciele wybierają tematy, które ich szczególnie interesują). Ich zadanie polega nie tylko na opisaniu kompetencji ucznia/uczennicy, ale także – niezbędnych warunków całego środowiska szkolnego, by efektywnie kształtować przyszłego obywatela i przyszłą obywatelkę,

Każda z grup zastanawia się, jacy mają być docelowo:

1. uczeń lub uczennica – wiedza, umiejętności, postawy (w najbliższym czasie);
2. absolwent lub absolwentka – wiedza, umiejętności, postawy (po zakończeniu edukacji);
3. nauczyciel lub nauczycielka – organizacja pracy, dydaktyka i wychowanie, współpraca z innymi nauczycielami/-kami, współpraca z rodzicami i środowiskiem lokalnym;
4. wychowawca lub wychowawczyni – organizacja warsztatu pracy, budowanie atmosfery w klasie i relacje z uczniami i uczennicami, współpraca z innymi nauczycielami/-kami, współpraca z rodzicami;
5. dyrektor lub dyrektorka i zarządzanie – organizacja, model zarządzania, nadzór i wspieranie nauczycieli/nauczycielek;
6. baza szkoły – wyposażenie, sale lekcyjne, pracownie i inne pomieszczenia, czystość i estetyka, zaplecze sportowe i otoczenie, dostęp uczniów/uczennic i nauczycieli/nauczycielek do różnych przestrzeni szkolnych.

Każda grupa po rozpatrzeniu swojego zagadnienia prezentuje wnioski na forum. Zwykle po prezentacji następuje dyskusja i wybór najważniejszych punktów, co do których wszyscy się zgadzają. Istotne jest, aby wyraźnie określić, co już działa, a nad czym trzeba jeszcze pracować. To ostatnie warto sformułować w postaci zadań dla grup roboczych (o których pracy i tworzeniu piszemy dalej).

Wspólne wyznaczanie działań – *Open Space*

Doskonałym narzędziem do zainicjowania w środowisku szkolnym rozmowy o edukacji obywatelskiej oraz do wyznaczenia priorytetowych kierunków działań jest opisywana wcześniej metoda *Open Space*.

Uczestnikami i uczestniczkami kilkugodzinnego spotkania mogą być: kadra zarządzająca, nauczyciele i nauczycielki, uczniowie i uczennice, rodzice oraz współpracujące instytucje lokalne, a jego celem – wyznaczenie oczekiwanych kierunków działań w zakresie edukacji obywatelskiej w szkole (na zajęciach i poza nimi). Warto włączyć uczniów i uczennice w wymyślanie istotnych dla nich tematów i uczynić ich gospodarzami i gospodyniami dyskusji wokół nich.

Kluczowe jest, by wszystkie te dyskusje zostały podsumowane (notatka, mapa myśli), a następnie, by ich uczestnicy i uczestniczki przygotowali proponowane działania w szkole, np. jeśli w grupie tematem dyskusji była zmiana sposobu funkcjonowania samorządu uczniowskiego, to w planie działań mogą pojawić się szkolenia dla uczniów i uczennic oraz opiekunów lub opiekunek SU w zakresie wzmocnienia samorządności uczniowskiej (warsztaty, kursy); lekcje wychowawcze nt. roli SU uczniowskiego, prowadzone przez najstarszych uczniów i najstarsze uczennice; udział przedstawicieli i przedstawicielek SU w spotkaniach z członkami i członkiniami samorządów innych szkół; konsultacje regulaminu SU i podejmowanych dotychczas działań; diagnoza potrzeb w zakresie działań SU w naszej szkole itp.

Wdrażamy program edukacji obywatelskiej – zespoły zadaniowe

W każdej placówce oświatowej działają różne zespoły i organy powołane do różnych celów. Nauczyciele i nauczycielki tworzą:

- **zespoły nauczycieli i nauczycielek uczących w jednej klasie** – ich zadaniem jest ustalenie zestawu programów nauczania dla danego oddziału oraz jego modyfikowanie, jeśli będzie to wskazane;
- **zespoły wychowawcze** – ich zadaniem jest nie tylko planowanie pracy wychowawczej szkoły czy klasy na najbliższy rok, ale także rozwiązywanie bieżących problemów wychowawczych;
- **zespoły przedmiotowe** – nauczyciele i nauczycielki uczyący jednego przedmiotu (lub bloku przedmiotowego, np. historia, język polski, wiedza o społeczeństwie; matematyka, fizyka, chemia i biologia);
- **zespoły zadaniowe** – tworzone do realizacji określonego zadania (np. zespół ds. ewaluacji wewnętrznej; zespół ds. wewnątrzszkolnego doskonalenia; zespoły ds. realizacji projektów uczniowskich); zmiana, do której zachęcamy jest po to, by do zespołów zadaniowych – tam, gdzie jest to wskazane – włączać uczniów/uczennice i rodziców!
- **zespół ds. pomocy psychologiczno-pedagogicznej** – zajmuje się wypracowaniem i monitorowaniem indywidualnych form pomocy dla uczniów i uczennic o specjalnych potrzebach edukacyjnych.

Istotnymi „zespołami” zaangażowanymi w realizację wybranych funkcji szkoły powinny być:

- **Samorząd uczniowski** rozumiany jako wszyscy uczniowie i wszystkie uczennice szkoły, jako reprezentanci i reprezentantki poszczególnych klas oraz jako grupa reprezentantów i reprezentantek wszystkich klas w szkole oraz
- **Rada rodziców / Rada szkoły.**

Zgodnie z szerokim rozumieniem szkolnej edukacji obywatelskiej jej planowanie i realizacja jest zadaniem każdego nauczyciela i każdej nauczycielki indywidualnie (na zajęciach przedmiotowych i jako wychowawcy/wychowawczynie), ale też wyżej wymienionych zespołów.

Poniżej pokazujemy możliwe zadania realizowane we współpracy w związku z wdrażaniem programu edukacji obywatelskiej.

NAUCZYCIELE UCZĄCY W JEDNEJ KLASIE

np. współpraca w zakresie realizacji programowych treści „obywatelskich” (uzupełnianie się, szukanie wspólnych przestrzeni do działań edukacyjnych; pracownie tematyczne integrujące wiedzę uczniów/uczennic z różnych przedmiotów); ustalanie zakresów tematycznych mini-projektów edukacyjnych realizowanych w ramach zajęć przedmiotowych dot. tematyki obywatelskiej; wykorzystanie poszczególnych przedmiotów do realizacji wspólnych treści innymi narzędziami, z wykorzystaniem/przećwiczeniem innych umiejętności; planowanie edukacyjnych obywatelskich zielonych szkół;

ZESPOŁY WYCHOWAWCZE

np. wzmacnianie samorządu klasowego (lekcje o samorządzie, dobre praktyki, warsztaty dla uczniów i uczennic oraz opiekunów i opiekunek); adaptacja szkolnego programu profilaktyczno-wychowawczego na potrzeby klasy; międzyklasowe obywatelskie projekty edukacyjne, klasowy i szkolny wolontariat jako element profilaktyki i działań wychowawczych szkoły; budowanie relacji z uczniami i uczennicami – tworzenie przestrzeni do ich poznawania, ich potrzeb, pasji, możliwości; omawianie z uczniami i uczennicami wydarzeń z bieżącego życia publicznego; zajęcia poświęcone tematom polaryzującym społeczeństwo, także społeczność szkolną (z wykorzystaniem dyskusji i debat);

ZESPOŁY PRZEDMIOTOWE

np. planowanie realizacji programowych treści obywatelskich w perspektywie kilkuletniej; integracja wiedzy i działań międzyprzedmiotowo; wykorzystanie wybranych przedmiotów do ćwiczenia istotnych umiejętności (np. j. polski – retorycznych, debatanckich, prowadzenia rozmów i dyskusji; informatyka – wykorzystanie nowych technologii do działania obywatelskiego; matematyka – planowanie i budżetowanie przedsięwzięć obywatelskich; fizyka/chemia/biologia – pogłębianie tematyki związanej np. z celami zrównoważonego rozwoju; wiedza o społeczeństwie – edukacja o polityce, edukacja wyborcza);

**ZESPOŁY
ZADANIOWE**

np. wypracowanie szkolnego programu edukacji obywatelskiej (poprzez organizację kolejnych kroków – diagnozy, konsultacji potrzeb, włączanie członków i członkiń szkolnej społeczności w planowanie i realizację działań); organizacja działań obywatelskich (projekty, wolontariat, akcje, debaty); komunikacja działań obywatelskich (poprzez kanały szkolne, ale także lokalne); pozyskiwanie funduszy (inicjatywa obywatelska, budżet partycypacyjny, inne źródła finansowania);

**ZESPÓŁ DS. POMOCY
PSYCHOLOGICZNO-
PEDAGOGICZNEJ**

np. wypracowanie propozycji (w oparciu o diagnozę potrzeb i konsultacje z rodzicami oraz uczniami i uczennicami) programu profilaktyczno-wychowawczego; wsparcie nauczycieli i nauczycielek, wychowawców i wychowawczyń w realizacji działań kształtujących kompetencje osobiste i społeczne uczniów i uczennic; pomoc w rozwiązywaniu konfliktów;

**SAMORZĄD
UCZNIOWSKI**

np. włączenie się w planowanie i wdrożenie programu edukacji obywatelskiej w szkole (sekcja ds. zaangażowania obywatelskiego); organizacja – podczas wyborów do SU – debat programowych pomiędzy kandydatami i kandydatkami; włączenie w plan pracy SU działań o charakterze obywatelskim (w szkole i poza nią); współpraca z młodzieżową radą gminy/miasta; prowadzenie obywatelskich godzin wychowawczych w szkole; udział w doborze zakresów tematycznych szkolnych, międzyklasowych projektów;

RADA RODZICÓW

np. włączanie się (realne) w prace nad programem profilaktyczno-wychowawczym; poszukiwanie i upowszechnianie informacji o różnych działaniach obywatelskich z udziałem uczniów i uczennic (nie tylko związanych z edukacją przedmiotową); wzmocnienie roli samorządu uczniowskiego poprzez zmniejszenie zakresu działań tzw. trójek klasowych; pozostawienie budżetu klasowego w rękach uczniów i uczennic; wspieranie nauczycieli i nauczycielek w pozyskiwaniu środków na działania obywatelskie, ale także w dostarczaniu informacji o ciekawych przedsięwzięciach; lekcje prowadzone przez rodziców-ekspertów/ekspertki; udział w ważnych „obywatelsko” szkolnych przedsięwzięciach

Dobierając zadania do zespołów współpracujących, zwłaszcza zadaniowych, warto zastanowić się nad tym, jakimi umiejętnościami dysponują potencjalni członkowie i potencjalne członkinie wskazanych w tabeli zespołów, jakie relacje panują w tych zespołach, jaki wpływ mają na siebie poszczególne osoby. Oczywiście kluczowe jest, by zaangażować jak największą część zespołu, z uwzględnieniem ich naturalnych zasobów, gotowości i możliwości. Duże znaczenie dla efektywności pracy zespołów mają regularne spotkania, poświęcone m.in. wyznaczaniu sobie celów krótko i długoterminowych, monitorowaniu ich realizacji oraz dzieleniu się doświadczeniem i wzajemnemu uczeniu się.

Zachęcamy do wykorzystania różnorodnych sposobów organizacji pracy zespołów współdziałających, które mogą być pomocne na różnych etapach wdrażania programu edukacji obywatelskiej: od konsultacji potrzeb i diagnozy zasobów zaczynając, poprzez planowanie pracy, realizację, monitorowanie określonych działań, na ewaluacji i podsumowaniu kończąc. Narzędzia te doskonale nadają się także do wykorzystywania w pracy z uczniami i uczennicami.

Wdrażamy program edukacji obywatelskiej – spotkania grup współdziałających

Ważne jest stawianie sobie celów oraz określanie warunków niezbędnych do ich realizacji. Zachęcamy do tego, by z jednej strony tworzyć przestrzeń do wyznaczania najbardziej szalonych wizji i kierunków, a z drugiej – by w sposób uporządkowany formułować te cele, które chcemy realizować w najbliższym czasie. **Planowanie z przyszłości** oraz **GROW** to propozycje spotkań, które mogą w tym pomóc.

Planowanie z przyszłości

Znamy cel, do którego chcemy dojść – chcemy wprowadzić całościowy program edukacji obywatelskiej w naszej szkole. Teraz cofamy się w czasie: Co musimy zrobić/osiągnąć przedtem, co się musi wydarzyć, żeby program zaczął w naszej szkole działać? Zadajemy sobie te pytania, aż dojdziemy do punktu, w którym szkoła się obecnie znajduje. Warto każde z działań zapisywać na osobnej kartce, ponieważ w trakcie dyskusji mogą pojawiać się kolejne zadania pomiędzy tymi już zaplanowanymi. Członkowie/członkinie zespołu najpierw mogą indywidualnie zastanowić się nad możliwymi zadaniami i działaniami i wypełnić tabelkę:

Cel: Wprowadzenie całościowego programu edukacji obywatelskiej jako elementu integrującego nauczanie przedmiotowe i zadania wychowawco-profilaktyczne naszej szkoły.		
Co robimy w naszej szkole, aby ten cel realizować?	Co jeszcze moglibyśmy/powinniśmy robić?	Co ja robię? Co mogę zrobić, aby ten cel zrealizować?

Przedstawienie indywidualnych przemyśleń, dyskusja oraz uzupełnienie wniosków o kolejne pomysły posłużą do opracowania harmonogramu działań zespołu. Zespół wspólnie ustala priorytety i tworzy krótkoterminowe i długoterminowe plany pracy dla całej grupy i dla każdego jej członka i członkini. Planując podział zadań, warto określić zadania szczegółowe (co chcemy zrobić?), a następnie sposób realizacji każdego z nich (w jaki sposób to zrobimy?). Konieczne jest także określenie czasu na wykonanie poszczególnych działań, odpowiedzialnych za nie osób, a także terminów i sposobów monitorowania.

GROW²⁰ czyli rośnij

GROW to popularny model coachingowy, który służy rozwiązywaniu problemów. Jako technika pracy z celami skupia się na ścieżce osiągnięcia celu i pomaga ruszyć z miejsca. Cztery opisane poniżej kroki wykonujemy w trakcie rozmowy na forum według określonego poniżej porządku.

GOAL – CEL

Zaczynamy od pytań, które pomagają uczestnikom/uczestniczkom określić cele. W tym kroku konieczne jest też pochylenie się nad wskaźnikami, po których poznamy, że cel został osiągnięty.

- Gdybyśmy nie mieli żadnych ograniczeń, to czego byśmy chcieli? Co chcemy osiągnąć?
- Skąd będziemy wiedzieli, że osiągnęliśmy cel? Co zobaczymy, usłyszymy, pocujemy, kiedy osiągniemy cel?
- Czy ten cel jest zależny tylko od nas?
- Jak się zmieni świat kiedy osiągniemy cel?
- Jak osiągnięcie celu wpłynie na naszych bliskich i znajomych?

REALITY – RZECZYWISTOŚĆ

Jeśli chcemy gdzieś dotrzeć, musimy wiedzieć, czego potrzebujemy i z jakiego miejsca (sytuacji/kontekstu) wyruszymy. Szczegółowe nazwanie i określenie rzeczywistości rzuca nowe światło i nasuwa rozwiązania.

- Co do tej pory zrobiliśmy, żeby osiągnąć cel?
- Czym tłumaczymy fakt, że nie osiągnęliśmy tego celu do tej pory?
- Jak wygląda nasza obecna sytuacja? Co z tego wynika?
- Jakie są fakty? Jakie są nasze opinie o nich?
- Jakie informacje, które teraz posiadamy, są ważne w kontekście tego celu?
- Co robimy zamiast pracować nad celem?
- Co o nas może powiedzieć ktoś, kto widzi nas z boku?
- Co na co dzień sprawia, że jesteśmy zajęci?

OBSTACLES/OPTIONS – PRZESZKODY I OPCJE

Na tym etapie generujemy jak najwięcej rozwiązań, możliwości. Podobnie jak przy burzy mózgów, ważne jest, żeby ich nie krytykować.

- Co możemy zrobić, żeby osiągnąć cel?
- Co możemy robić inaczej?
- Co się stanie, kiedy wszystkie nasze ograniczenia zostaną zniesione?
- Gdybyś miał potrzebne: czas, pieniądze i wiedzę, to co byś mógł zrobić, żeby osiągnąć cel?
- Wyobraźcie sobie, że mamy przycisk, po naciśnięciu którego nasz cel został osiągnięty. Jak wygląda nasze otoczenie po osiągnięciu celu? Co się musiało zmienić, żeby stało się to możliwe?
- Jakiej rady udzieliłby ci twój autorytet w tej dziedzinie?
- Jakie twoje wartości zostaną zrealizowane, kiedy osiągniemy ten cel?
- Co byłoby przełomem w realizacji celu?
- Kim musimy się stać? Jakich umiejętności potrzebujemy?

WAY FORWARD/ WHAT'S NEXT – CO NASTĘPNE

W ostatnim etapie ustalamy plan działania i pierwsze kroki.

- Jakimi kryteriami będziemy się kierować w wyborze działania?
- Jakie rozwiązanie wybieramy?
- Co zrobimy najpierw? Co później?
- Jakie są etapy/kamienie milowe na drodze do celu?
- Jak będziemy się motywować na swojej drodze?
- Co musimy najpierw zrobić, żeby ruszyć naprzód/poruszać się szybciej?

20 Opracowano na podstawie materiałów wypracowanych w programie EDUKACJA I KLASA;
źródło: <http://www.qagile.pl/artykuly/model-grow-4-kroki-wzrostu/> [dostęp 28.09.2019]

Model GROW można wykorzystać w pracy zespołów zadaniowych – zarówno tych powiązanych ogólnie z pracą szkoły (przedmiotowych, wychowawczych itp.), jak i tych, których zadaniem jest zaplanowanie i wdrożenie programu edukacji obywatelskiej. Oba narzędzia mogą też być przydatne np. w rozwijaniu samorządu uczniowskiego.

W pracy każdego zespołu współdziałającego ważne jest systematyczne motywowanie oraz wzajemne inspirowanie. **Doceniające dociekanie** jest metodą budowania na sukcesie – polega na docenianiu mocnych stron realizowanych działań czy procesów.

DOCENIAJĄCE DOCIEKANIE (DoDo)²¹ czyli budujemy na sukcesie

Doceniające Dociekanie (DoDo, Appreciate Inquiry) jest metodą budowania na sukcesie. Polega ona na analizie mocnych stron, nawet jeżeli analizowany proces nie był doskonały. Koncentrujemy się nie na naprawianiu tego, co nie działa, ale na rozwijaniu, tego co działa.

W kontekście wdrażania programu edukacji obywatelskiej może być to narzędzie przydatne do monitorowania tego, co już zostało zrobione/co się udało w wybranych obszarach pracy szkoły. Doskonale nadaje się też do pracy z uczniami/uczennicami – np. do analizy tego, co się wydarza/wydarzyło w czasie realizacji projektów edukacyjnych, podejmowanych akcji i działań obywatelskich, skuteczności samorządu uczniowskiego itp.

DoDo wymaga przestrzegania kilku zasad:

- Możemy się zmienić tylko (i aż) na tyle, na ile pozwoli nam nasza wyobraźnia.
- Kiedy zaczynamy szukać rozwiązań, już zaczynamy zmieniać rzeczywistość.
- Im głębiej przeanalizujemy nasz sukces, tym głębiej znajdą zmiany.
- Procesy, w których uczestniczymy, można interpretować na różne sposoby. Akceptujemy, że różni uczestnicy i uczestniczki tego samego wydarzenia widzą je inaczej.
- Nie lekceważymy problemów i różnic, ale też nie pracujemy nad nimi.
- Jeżeli mamy budować na sukcesie, musimy go opisać.

Przebieg spotkania według modelu DoDo:

1. **Wybór tematów (ok. 20 min.).** Zespół wybiera te działania/bloki działań, z których jest dumny. Powstają grupy skoncentrowane wokół poszczególnych zagadnień. W grupach powinny znaleźć się osoby, które uczestniczyły w tym, co jest przedmiotem analizy lub przynajmniej – które znają temat. Grupy nie powinny być liczniejsze niż 7-8 osób. Jeśli do jednego tematu zgłosiło się ponad 8 osób, dzielimy zainteresowanych na dwie podgrupy pracujące nad tym samym – ale osobno. Jeżeli tematem spotkania jest konkretne wdrożenie jakiegoś rozwiązania dokonane w poprzedzającym miesiącu, to ono właśnie staje się tematem dla wszystkich grup. Możemy też dopuścić, aby – obok kilku grup analizujących taki wątek wiodący – pojawiły się jedna czy dwie grupy zajmujące się ważnym działaniem/procesem, w którym w ostatnim czasie uczestniczyły i który przyniósł im satysfakcję.
2. **Opowiadanie historii (ok. 40 min.).** W grupach uczestnicy i uczestniczki opisują wybrane przedsięwzięcia. Z początku analiza jest dość swobodna – członkowie i członkinie grup opowiadają sobie historie: Jakie sytuacje, w których uczestniczyli lub których byli świadkami, są przykładami sukcesów? Co najbardziej cenią w swojej pracy albo w swoich zachowaniach, a wiąże się to z analizowaną problematyką? Jakie działania przyniosły najlepsze efekty? Które ich cechy pomagają w takich działaniach? Wybrana w grupie osoba dba o przestrzeganie czasu (np. 5 min. na opowieść) oraz o to, aby jedna, osobista opowieść nie zmieniła się – poprzez wtrącenia, pytania, dopowiedzenia – w zestaw opowieści różnych osób. Warto uwrażliwić uczestników i uczestniczki na ten aspekt: „słuchamy, aby zrozumieć, a nie słuchamy, aby odpowiedzieć, dopowiedzieć, podzielić się swoimi skojarzeniami”.
3. **Analiza historii. (20-30 min.).** Następnie grupa analizuje usłyszane historie i wspólnie stara się precyzyjnie określić warunki sukcesu: W jakich okolicznościach zdarzyło się nam to, co opisałyśmy? Jakie nasze cechy i zachowania temu sprzyjały? Czego nam było potrzeba, żeby to zrobić? Co dało nam najwięcej satysfakcji w tym działaniu?
4. **Opisanie mechaniki sukcesu. (20 min.).** Każda grupa przedstawia krótko pozostałym wypracowany przez siebie opis sukcesu.
5. **Planowanie i prezentacja.** Grupy z powrotem siadają osobno. Ich członkowie/członkinie mogą ewentualnie przenieść się do tych, których obserwacje i uwagi szczególnie ich zainteresowały. W grupach planuje się teraz przynajmniej jedno działanie w oparciu o to, co tak dobrze zadziałało wcześniej. Grupy prezentują efekty swojej pracy.

²¹ Więcej o modelu: <http://grupatrampolina.pl/budowanie-na-sukcesie/>

Jesteśmy przekonani, że w wielu szkołach elementy szeroko rozumianej edukacji obywatelskiej są realizowane przez zespół przedmiotowy, pojedynczych nauczycieli i nauczycielki, wychowawców i wychowawczynie, a może również dzięki rozwijającemu się samorządowi uczniowskiemu. **Mikronauczanie** to okazja do szybkiego i częstego dzielenia się indywidualnymi doświadczeniami i doświadczeniami w dużej grupie (np. w radzie pedagogicznej). Bardziej zorientowani nauczyciele/nauczycielki lub uczniowie/uczennice opowiadają o swoim doświadczeniu w taki sposób, by w krótkim czasie zapoznać innych nie tylko z wykorzystywanym narzędziem, projektem, tematem, ale także pokazać efekty (skuteczność) tego rozwiązania (np. nauczyciel/-ka – opiekun/-ka szkolnej akcji „Młodzi głosują+” dzieli się tym, co udało się razem z uczniami i uczennicami osiągnąć na poziomie rezultatów oraz efektów kształcenia).

Prowadzenie spotkania zespołu nauczycieli – MIKRONAUCZANIE²²

Sesja MIKRONAUCZANIA składa się kilkunastu mikrolekcji, jedna po drugiej, z pozostałymi nauczycielami i nauczycielkami w roli klasy. Podczas całej sesji powtarzamy kilkakrotnie ten sam, opisany niżej schemat mikrolekcji.

Przebieg

Część 1. Wybrany nauczyciel/nauczycielka prowadzi 10-minutową mikrolekcję z użyciem wybranej techniki/metody dla 8-10 osób wybranych z grona uczestniczących. Pozostałe osoby wchodzi w rolę obserwatorów/obserwatorek. Jeżeli warunki techniczne na to pozwalają, a osoba prowadząca lekcję się zgodzi, można nagrać „10 minut” do użytku własnego.

Przedmiotem mikrolekcji może być np. metoda ćwiczona/wdrażana przez zespół, technika, którą dana osoba pragnie innym zaprezentować, technika, z którą zespół będzie eksperymentował w kolejnym miesiącu.

Część 2. Nauczyciele/nauczycielki występujący w roli uczniów/uczennic udzielają osobie prowadzącej informacji zwrotnej, wedle przyjętej formuły. Można przyjąć na przykład – zwłaszcza w pierwszym okresie – że pełną informację zwrotną zapisują na karteczkach przekazywanych osobie prowadzącej, a na forum prezentują tylko część związaną z pozytywnymi.

Część 3. Wszystkie osoby uczestniczące, które chciałyby przeciwżyć zaprezentowaną technikę, mogą przedstawić swoje plany, ewentualnie zadać pytania, wzbogacić koncepcję. Na tym etapie należy unikać już jakiegokolwiek oceniania.

Część 4. Nagranie przekazujemy osobie prowadzącej lekcję. Staramy się wyrobić nawyk oglądania nagrania i zestawiania go z otrzymanymi na piśmie informacjami zwrotnymi samodzielnie w domu.

Po zamknięciu mikrolekcji z omówieniem (czas ok. 20 min.), przechodzimy do kolejnej. Jeżeli zadamy o zróżnicowanie tematów i zmienianie składu uczniów/uczennic, doświadczenie nie powinno być nużące.

²² Opis metody został opracowany na podstawie narzędzi wypracowanych w programie EDUKACJA 1 KLASA.

Wszystkie proponowane wcześniej narzędzia (formy spotkań uczących) zawierają element refleksji nad tym, w czym szkoła uczestniczy. Nie zwalnia to z pełnego podsumowania procesu – obok tradycyjnej ewaluacji (wśród wszystkich członków i członkiń społeczności szkolnej) zachęcamy do mniej formalnego podsumowania tego, co się w szkole wydarzyło w związku z wprowadzaniem całościowego programu edukacji obywatelskiej. **Rzeka projektu** pomoże opowiedzieć historię tworzenia szkoły obywatelskiej – szkoły demokracji w sposób angażujący i ciekawy zarówno dla opowiadających, jak i słuchających tej opowieści.

Rzeka projektu – analizujemy nasz szkolny program edukacji obywatelskiej²³

Rzeka projektu to narzędzie pomagające opowiadać historie/podsumowujące doświadczenia, a także snuć plany na przyszłość. Jako metoda jest niezwykle elastyczna i łatwo ją dostosować do potrzeb danej grupy.

Jej celem jest podsumowanie wprowadzonego programu (np. na poziomie klasy lub po jakimś określonym czasie w szkole), pobudzenie uczestników i uczestniczek do refleksji na temat procesu, w którym brali udział, podsumowanie współpracy w grupie oraz z sojusznikami, zaprezentowanie wiedzy, umiejętności i postaw, które kształtowali podczas pracy, oraz samoocena i ocena koleżeńska.

Można ją zrealizować zarówno z uczniami i uczennicami korzystającymi ze szkolnego programu edukacji obywatelskiej, jak również z nauczycielami/nauczycielkami jako grupą współpracującą na rzecz tego modelu. Poniżej proponujemy zestawy pytań dla obu wariantów.

Przygotujcie szeroką rolkę papieru (min. 4 metry – po 1 metr na każdy etap refleksji), flamastry, kredki, karteczki typu post-it. O czym jeszcze warto pamiętać:

- ważny jest rozmiar powierzchni do rysowania (im większa tym bardziej onieśmiela i zajmuje więcej czasu, ale zależy od liczby osób w grupie – musi być na tyle duża, aby każdy miał pole do popisu);
- dobrze jest mieć miejsce do prezentacji wyników prac (warto mieć przy sobie białą „plastelinę” do niekŁopotliwego, czasowego przymocowania rzeki projektu;
- można zrobić „wzór” rzeki czy drogi do uzupełnienia;
- można dodać symbole i wprowadzić jako oznaczenia konkretnych zdarzeń;
- zamiast rysowania można przygotować gotowe symbole – wycinanki (gazety i wycinanki nie sprawdzają się przy ograniczonym czasie jako ŹródŁo gotowych elementów graficznych, bo ich przeglądanie zabiera zbyt duŹo czasu).

Przebieg:

W pierwszym etapie uczestnicy i uczestniczki pracują indywidualnie – ich pierwszym zadaniem jest stworzenie kart/symboli ilustrujących pierwsze zdarzenie, fakt, emocję, jaka przyjdzie im na myśl w związku z analizowanym procesem, a następnie naklejają swoje, spontaniczne skojarzenie.

Następnie podzieleni na 4 grupy (kaŹda grupa – inny poziom refleksji) rysują i zapisują swoje refleksje adekwatnie do pytań towarzyszących etapowi:

- Jak to się staŁo, Źe podjeliście to dziaŁanie? Jak stworzyliście zespŁt? Jak dokonaliście wyboru obszarów/metod? Czy to byŁo trudne? Czym się kierowaliście?
- Jak poznawaliście odbiorców waszego dziaŁania? Jak pytaÅliście o ich potrzeby? Czemu o nich się dowiedzieliście? Czy coÅ was zaskoczyŁo?
- Tworzenie programu/dziaŁania – jak wybraÅliście ten jeden kierunek, pomysŁ? Czy to byŁo Łatwe czy trudne? Co wam pomagaŁo, a co przeszkadzaŁo? Jakie emocje temu towarzyszyły?
- Co i jak po kolei zrobiliście? Co się zmieniŁo w szkole/w klasie; wÅród nauczycieli i nauczycielek i wÅród uczniów i uczennic?

Po 5-7 min. grupy zamieniają się miejscami i dorysowują swoje refleksje do kolejnych etapów.

Na zakoÅczenie (po wszystkich zmianach) podsumowujemy z uczestnikami i uczestniczkami efekty pracy, zadając pytania:

- Co was w tym procesie zaskoczyŁo, ucieszyŁo, zachęciŁo do dziaŁania?
- Czy wasze dziaŁania przyniosły zmianę? JeÅli tak, jaką?

Ważnym etapem jest refleksja ku przyszŁoÅci. Zapytaj:

- Czy warto realizować treści obywatelskie w ogŁoÅnoszkolny sposób? Dlaczego? Jak przekonaÅlibyście o tym innym? Co zyskają?
- Czy takie dziaŁania sÅ efektywnym narzēdzem dobrej zmiany – jakie dziaŁania sÅ waszym zdaniem najskuteczniejsze? KtÓre elementy? Co o tym decyduje?
- Czy warto angaŹować się w takie procesy? W jakie obszary? Dlaczego? Jak to wpŁywa na nas?

WypracowanÅ rzekę projektu warto powiesić w widocznym miejscu w szkole – ciekawe, co z niej odczytają ci, ktÓrzy mniej uczestniczyli w zmianie podejÅcia do edukacji obywatelskiej w szkole, a bardziej byli tego procesu beneficjentami.

MoŹe warto – np. podczas godzin wychowawczych – o tym porozmawiać?

²³ Opis metody znajduje się na stronie: <http://www.kstoolkit.org/River+of+Life> [dostęp 28.09.2019]

BIBLIOGRAFIA

- Goerres A., (2007): Why are Older People more Likely to Vote? The Impact of Ageing on Electoral Turnout across Europe, *British Journal of Politics and International Relations*, 9/1: 90-121.
- Anduiza Perea E. (1999). *Individuos o sistemas? Las razones de abstención en Europa Occidental*. Madrid: Ed. Centro de Investigaciones Sociológicas.
- Birdwell J., Scott R., Horley E. (2013). Active citizenship, education and service learning. *Education, Citizenship and Social Justice*. 8. 185-199.
- Brown J., (2011) Citizens fit for the 21st century? The role of school design in facilitating citizenship and self-governance in young people. *Education, Citizenship and Social Justice* 7(1): 19-31.
- Blais A. (2000). *To Vote Or Not to Vote?: The Merits and Limits of Rational Choice Theory*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- Cześnik M. (2007). *Partycypacja wyborcza w Polsce. Perspektywa porównawcza*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Dahl R. (1995). *Demokracja i jej krytycy*. Kraków: Znak. (Democracy and Its Critics, 1989)
- Dahl R. (2000). *O demokracji*. Kraków: Znak. (On Democracy, 1998)
- Dalton R. (2002). *Citizen Politics in Western Democracies; Public Opinion and Political Parties in Advanced Industrial Democracies*. Chatham House Pub.
- Dassonneville R., Quintelier E., Hooghe, M. (2012) The relation between civic education and political attitudes and behavior: A two-year panel study among Belgian late adolescents. *Applied Developmental Science* 16: 140-150.
- Glanville J.L. (1999) Political socialization or selection? Adolescent extracurricular participation and political activity in early adulthood. *Social Science Quarterly* 80(2): 279-290.
- Świda-Ziemba H. (2000). *Młdzież końca tysiąclecia. Obraz świata i bycia w świecie*, Warszawa: ISNS UW.
- Heggart K., Arvanitakis J., & Matthews I. (2019). Civics and citizenship education: What have we learned and what does it mean for the future of Australian democracy? *Education, Citizenship and Social Justice*, 14(2), 101-117.
- Henn M. and Foard N., (2012b) Young people, political participation and trust in Britain. *Parliamentary Affairs* 65: 47-67.
- Henn M. and Foard N., (2014) Social differentiation in young people's political participation: the impact of social and educational factors on youth political engagement in Britain. *Journal of Youth Studies* 17: 360-380.
- Jankowski T. B., & Strate J. M., (1995). Modes of participation over the adult life span. *Political Behavior*, 17(1), 89-106.
- Hooghe M., Wilkenfeld B. (2007) The stability of political attitudes and behaviors across adolescence and early adulthood: a comparison of survey data on adolescents and young adults in eight countries. *Journal of Youth and Adolescence* 37: 155-167.
- Tedin K. (1974) The Influence of Parents on the Political Attitudes of Adolescents, *The American Political Science Review* 68(4): 1579-1592.

Kisby B., Sloam J. (2012) Citizenship, Democracy and Education in the UK: Towards a Common Framework for Citizenship Lessons in the Four Home Nations, *Parliamentary Affairs*, 1(65): 68–89.

Kisby B., Sloam J. (2014) Promoting youth participation in democracy: the role of higher education. In: Mycock, A, Tonge, J (eds) *Beyond the Youth Citizenship Commission: Young People and Politics*. London: Political Studies Association, 52–56.

Lijphart A. (1997). Unequal Participation: Democracy's Unresolved Dilemma. *American Political Science Review* 91(1): 1-14.

Lipset S. M. (1995). *Homo politicus. Społeczne podstawy polityki*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
(*Political Man, The Social Bases of Politics*, 1960)

Niemi R.G., Junn J. (1998) *Civic Education: What Makes Students Learn*. New Haven, CT: Yale University Press

O'Toole T., (2015) Beyond crisis narratives: changing modes and repertoires of political participation among young people. In: Kallio K, Mills S and Skelton T (eds) *Politics, Citizenship and Rights*. Singapore: Springer, 1–15.

Plutzer E. (2002). Becoming a Habitual Voter: Inertia, Resources, and Growth in Young Adulthood. *American Political Science Review*. 96. 41 - 56.

Print M. (2007). Citizenship Education And Youth Participation In Democracy. *British Journal of Educational Studies*, 55(3), 325–345.

Reichert F. (2016). Learning for active citizenship: Are Australian youths Discovering Democracy at school? *Education, Citizenship and Social Justice*, 11(2), 130–144.

Skarżyńska K. (2005), *Człowiek a polityka – zarys psychologii politycznej*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.

Strate J.M., Parrish C.J., Elder C.D., Ford C., (1989). Life span civic development and voting participation. *American Political Science Review* 83 (2), 443–464

Od 1995 r. Centrum Edukacji Obywatelskiej zaprasza polskie szkoły do prowadzenia działań profrekwencyjnych przed wyborami. Do tej pory w symulacjach wyborów wzięło udział niemal 3 miliony uczniów i uczennic! Celem akcji „Młodzi głosują” jest zwiększenie uczestnictwa młodych ludzi w życiu publicznym, w tym zachęcenie ich do świadomego udziału w wyborach poprzez:

- umożliwienie młodym udziału w wyborach szkolnych i oddania głosu na konkretne komitety wyborcze,
- dostarczenie informacji na temat procedur demokratycznych i znaczenia wyborów,
- zaangażowanie w działania na rzecz wysokiej frekwencji wyborczej, skierowane do dorosłych wyborców.

Młodzi ludzie – także niepełnoletni – mają swoje zdanie i poglądy. Program „Młodzi głosują” daje im możliwość wypowiedzenia się w ważnych sprawach dla kraju i wspólnoty europejskiej.

Uniwersytet SWPS to nowoczesna uczelnia oparta na trwałych wartościach. Silną pozycję zawdzięcza połączeniu wysokiej jakości dydaktyki z badaniami naukowymi spełniającymi światowe standardy. Oferuje praktyczne programy studiów z psychologii, prawa, zarządzania, dziennikarstwa, filologii, kulturoznawstwa czy wzornictwa, dostosowane do wymagań zmieniającego się rynku pracy. Uniwersytet SWPS od lat dzieli się wiedzą i popularyzuje naukę nie tylko w murach kampusów, lecz także za pośrednictwem mediów społecznościowych oraz własnych kanałów multimedialnych. We współpracy z partnerami zewnętrznymi organizuje liczne wydarzenia poświęcone wyzwaniom współczesności. Dociera do młodzieży, rodziców i opiekunów, osób zainteresowanych samorozwojem, aktualną wiedzą o człowieku i społeczeństwie, nowymi trendami w nauce, kulturze, biznesie, prawie i designie.

Więcej informacji na stronie: www.swps.pl.

Centrum Edukacji Obywatelskiej jest największą polską organizacją pozarządową działającą w sektorze edukacji. Od blisko 25 lat zmieniamy polską szkołę i konsekwentnie pracujemy na rzecz tego, by młodzi ludzie uczyli się mądrzej i ciekawiej, a praca nauczycieli i nauczycielek oraz dyrektorów i dyrektorek była bardziej efektywna i satysfakcjonująca. Wprowadzamy do szkół nowoczesne metody nauczania oraz ocenianie kształtujące. Prowadzimy programy, które pomagają młodym ludziom zrozumieć świat, rozwijają krytyczne myślenie, wiarę we własne możliwości, uczą przedsiębiorczości i odpowiedzialności, zachęcają do angażowania się w życie publiczne i działania na rzecz innych.

Więcej informacji na stronie: www.ceo.org.pl.

